

EX THEOLOGIA SYMBOLICA 2.
DISSERTATIO
HISTORICO-CRITICA
DE
CONFESSIONE AVGVSTANA

GERMANICE ET LATINE
EODEM QVO EXHIBITA FVIT
ANNO M. D. XXX.

SEPTIES IMPRESSA.

QVAM

PRAESIDE

SVMME REVERENDO

JACOBO GVILIELMO
FEVERLINO

S. S. THEOL. D. PROF. PRIMAR. ET DVCATVS
GÖTTINGENS. SVPERINT. GENERALI

PATRONO AC PRAECEPTORE SVO LONGE
COLENDISSIMO

D. XVI. MARTII A. MDCCXLI.

IN ACADEMIA GEORGIA AVGVSTA

EXAMINI ERVDITORVM

S V B I I C I T

AVTOR

CAROLVS FRIDERICVS KRAFFT.

HVSVMO- CIMBER, SANCTIOR. LITTERAR. CVLT.

GOTTINGAE, LITTERIS HAGERIANIS.

Conspectus Dissertationis.

Confessionem Augustanam a. 1530. fuisse impressam probant & confirmant.

§. I. II. III.

Septies illo anno impressam. §. IV.

Generaliter describuntur editiones Germanicae a. 1530. quinque §. V. VI.

VII. VIII. IX. & Latinae duae. §. X. XI.

Pro speciali descriptione Germanicarum editionum normae loco ponitur

Confessio in libro Concordiae. §. XII.

Praecipuae lectiones variantes ab authentico exemplo recedentes recensentur. §. XIII.

Latinarum normam editionem Witeb. a. 1531. in 4. ponit. §. XIV.

Ab hac non distinctam editionem Latinam a. 1530. posteriorem ostendit.

§. XV.

Solius ergo prioris variae lectiones omnes exhibentur. §. XVI.

Confectarium I. Latinam, non Germanicas editiones a. 1530. depravationis de industria accusari in Praef. Editionis Latinae Principis. §. XVII.

Conf. II. de origine variantium lectionum in Veteribus Editionibus, & precio Editionum. §. XVIII. & XIX.

Conf. III. de ordine temporis, quo prodiisse videntur. §. XX.

Conf. IV. de locis impressionis, maxime de Vratislavia, §. XXI.

LECTORI BENEVOLO
SALVTEM IN CHRISTO DICIT
IAC. WILH. FEVERLINVS.

Studii Theologici tanta est amplitudo, artium atque disciplinarum, quae ad eruditionem sacram vel praeparant, vel eam constituunt, vel ad docenda sacra dogmata pertinent, vel denique ornamento iisdem sunt, tantus est numerus, tanta denique in singulis his non memoriae tantum & ingenii, sed iudicii etiam in legendo & meditando requiritur bonitas, ut nullum aliud eruditionis genus in his praeferrī Theologiae possit.

Quamuis enim Theologia Sacris litteris ita vnice innitatur, ut pauca verba *cognitionis earundem* omnem ferme ambitum eius describant; solida tamen & accurata Scripturae S. cognitio requirit notitiam linguarum Sanctarum, quibus usus est Spiritus S. eamque non perfunctoriam sed accuratam, non solitariam sed ex aliarum etiam linguarum cognatarum aliorumque librorum lectione formatam, non memoria tantum sed iudicio Critico praecipue assequendam: explicanda sunt non illa tantum Scripturae S. dicta, in quibus credenda & agenda ex professo proponuntur (haec enim perspicua sunt, & interpretatione non indigent) sed illa etiam loca, in quibus gravissima dogmata *ὡς ἐν παρόδῳ* breuiter attinguntur, ab errantibus ideo in falsum sensum saepissime detorsa, & accurata interpretatione vindicanda: exponenda etiam sunt argumenta, quae in S. litteris haud raro occurrunt, Historicis, Chronologica, Geographica, Philologica, Philosophica, Medica, Mathematica, aliaque, in quibus hostes religionis
Chri-

PRAEFATIO.

Christiana, adeoque ipsius Codicis Sacri, nunc contradictionem, nunc alium errorem deprehendisse sibi videntur, a Theologo confutandi: quod sine magno omnis ferme eruditionis apparatu fieri non posse, omni caret dubio: his autem omnibus nunc praemitti, nunc iungi debent Historia librorum sacrorum atque Critica Sacra.

Credenda & Agenda e Scriptura S. Theologus in promptu habere debet non Catechetica tantum, sed Acroamatica etiam ratione, Polemicae Theologiae attemperata. Ipsa vero haec Polemica, vel biblico stilo, Elenctica Theologia, pro generibus errorum multiplex, in indagandis erroribus horumque fontibus, illorumque solida confutatione post Exegeticam Theologiam nunc Historia Ecclesiastica, eiusque parte praecipua, Historia dogmatum, nunc falsorum philosophematum cognitione historica, nunc veris philosophematibus horumque sobria & modesta cum dogmatibus Sacris conciliatione, quam maxime opus habet, sicut ipsa exactior disputandi ratio solius Philosophiae instrumentalis fructus merito habetur.

Symbolica Theologia, ad puritatem atque unitatem doctrinae in Ecclesia maximopere necessaria, partim historica atque Critica notitia pro sensu Symbolorum rite percipiendo, partim Dogmatico atque Polemico studio, quo conuenientia Symbolorum cum Scriptura S. elucescit, absoluitur.

Sub titulo Agendorum non solum officia quorumvis Christianorum & Ministrorum Ecclesiae, sed ipsa etiam Iurisprudentia Ecclesiastica, atque in hac officia & iura cum summorum Imperantium tum etiam totius Coetus Ecclesiastici ex diuinis, atque humanis legibus & institutis deducenda, deinde etiam regulae Prudentiae comprehenduntur, quibus omnibus post Sacras litteras Iurisprudentia Naturalis, Politica atque Historia Ecclesiastica imprimis faciem praeferunt.

Habe-

PRAEFATIO.

Habemus praeterea Didacticam & Oratoriam Sacram, quae quidem multis Oratoriae humanae partibus carere potest (non enim persuasoriis sapientiae humanae argumentis fides est superstruenda) regulas tamen perspicuitatis boni ordinis atque puritatis stili aliasque cum illa habet communes. Habemus etiam Poesin Sacram, quae quoad priuata Poemata inter Ornamenta doctrinae Sacrae, aequae ac maior eloquentiae Sacrae gradus, referenda est, sed quoad hymnos Sacros publicos maius meretur elogium, atque necessariis annumerari debet. Vt silentio praeteream Historiam litterariam Theologicam, quam Historia Ecclesiastica in ambitu suo complectitur.

Tot tantaeque cum sint Theologicae eruditionis dotes, si quis existimauerit perfectum Theologum inter Theologos non magis reperiundum esse, quam Stoicorum Sapientem, me non habebit refragantem. Fatebor etiam plerosque Cultores S. S. Theologiae ne quidem opus habere tanto apparatu; fatebor, ad officium Sacrum sub Inspectoribus obeundum sufficere notitiam solidam credendorum & agendorum e fontibus S. Codicis haustam & libris Symbolicis conformem, cum aliqua Controuersiarum modernarum, Historiae Ecclesiasticae atque regularum homileticarum cognitione, maxime vero cum pietate vitae, sanctoque proposito salutem auditorum suorum promouendi, coniunctam; fatebor denique, non omnes posse excellere in omnibus: sed concedendum etiam mihi esse arbitror, Ecclesiam Christi nulla eruditionis Theologicae parte carere posse, unde porro concludo, praeter eas, quae omnibus prorsus necessariae sunt Theologicae eruditionis partes, atque disciplinas subsidiarias, inter illos Theologiae cultores, qui ad ampliorem eruditionem adspirant, rariores Theologicae eruditionis partes ita esse dispertiendas, ut alius e. g. ad studia omnium linguarum Orientalium, alius ad Historiae Ecclesiasticae uberiores & exactiores notitiam, alius ad con-

PRAEFATIO.

trouersiarum quarumcunque accuratius examen, alius ad Practicos habitus, alius ad Criticam S. alius ad Philosophemata cum sacris connexa diligentissime excolenda &c. pro cuiusque naturalibus a Deo concessis viribus inclinatione, & subsidiis excitentur; ita, quod singulis deesse per humanam infirmitatem debet, in toto tamen Doctorum Ecclesiae corpore non desiderabitur; ita alter ex alterius lucubrationibus, e.g. Philologus ex Historico, ex utroque Polemicus, proficiet, & ne coeco ductu alter alterum sequatur, ex Isagogica in omnes disciplinas Theologicas commutatione, singularum fontes quisque sibi reddet familiares, atque sic nunquam sine proprio iudicio, magno tamen cum Compendio, aliorum inuenta in suos conuertet usus.

Nostrum, qui in Academiis futuros Theologos omnium generum formare iussi sumus, inprimis officium est, obseruare auditores, & ad uberiores eruditionem aptos ad ea, quae cuique conueniunt, studia excitare atque introducere. Huius ego officii memor, cum in Praestantissimo huius Dissertationis auctore & Respondente, Auditore meo diligentissimo, praeter alias egregias animi dotes, magnamque industriam in iis, quae omnibus S. litterarum cultoribus necessaria esse supra indicaui, peculiarem inclinationem ad Historiam Ecclesiasticam solidiorem cum Criticis coniunctam animaduertissem (quam Summe Reuerendi Parentis eius Dn. Io. MELCH. KRAFFTII Viri de Historia Ecclesiastica & litteraria Critica Translationis Bibliorum Lutheranae atque Reformationis per scripta accuratissima optime meriti, exemplum genuisse, atque instructissima Bibliotheca alere posse videbantur) proponebam ipsi aliquando argumentum praesentis dissertationis, ut in eo patientiam suam, accurationem, ingenium & iudicium exerceret. KRAFFTIVS vero hilari fronte suscepit laborem haud exiguum, multisque saltem taediosum futurum, & meo consilio & auxilio hanc conscripsit Dissertationem, qua non tantum suos in studiis

PRAEFATIO.

Studiis Sacris profectus amplificavit, suasque ingenii vires exercuit, atque auxit, sed etiam Specimen vitae Academicæ bene & cum successu per Diuinam Gratiam gestæ non contemnendum dedit.

Nullum etiam habeo dubium, quin Specimen hoc probaturum se sit illis, qui Symbola Ecclesiæ nostræ amant, & vti par est, colunt. Etenim non paucae hic occurrunt observationes novae, ex diligenti libellorum rarissimorum (quibus primæ & antiquissimæ editiones Confessionis Augustanæ iure annumerantur) & plurium unius eiusdemque editionis exemplorum collatione, aliisque idoneis fundamentis collectæ.

Licuit enim mihi tam felici esse, vt pleraque huc pertinentia scripta, e variis Bibliothecis communicata, in Museo meo cum meis libellis Doctissimo Respondenti ostendere, & ad collationem porrigere potuerim. Praecipue cum submississima gratiarum actione celebrare hic debeo Summam Benignitatem SERENISSIMI AC POTENTISSIMI PRINCIPIS AC DOMINI CAROLI DUCIS BRUNSVICENSIVM ET LVNEBURGENSIVM, qui intercedente Summe Reuerendo D. HASSELIO Superintendente Generalissimo, Fautore meo Honoratissimo, ex Augusta Bibliotheca Guelferbytana vetustissima quævis Confessionis Augustanæ exempla ad me mitti clementissime nuper iusserat. Seruet Supremum Numen OPTIMUM PRINCIPEM in DOMVS AVGVSTAE Decus, Germaniæ Concordiam, Prouinciarum suarum felicitatem, rei sacrae & litterariae praesidium quam diutissime! Illorum etiam Patronorum & Fautorum PERILLVSTRIVM ET SVMME REVERENDORVM, ex quorum liberalitate liberalis ego erga Nobilissimum Respondentem Auctorem esse poteram, quorumque beneficia suis locis in Dissertatione commemorata sunt, memoriam apud me semper in benedictione futuram esse, vel duobus polliceor verbis,

Filium

PRAEFATIO.

Filum enim Epistolae abrumpendum est, quare etiam de utilitate & necessitate huius historico-Criticae disquisitionis pauca quaedam nonnisi attingere licet. Reiectis falsis lectionibus veram ubique restituere & tueri, primus labor primaeque cura esse debet eorum, qui libros legere atque intelligere, aut legendos aliis tradere volunt atque debent; Confessionem Augustanam, Symbolum Ecclesiae nostrae colendissimum, curis Criticis, si non magis, aequè tamen dignum esse, ac optimum quoduis Scriptum humanum, omni caret dubio; exiguat has curas cum Romanenses quidam Theologi, e variantibus lectionibus Confessionis nostrae harumque numero doctrinae nostrae veritatem & auctoritatem impugnaturi, tum Reformati nonnulli, variationes Confessionis in patrocinium dogmatum suorum versuri; In hosce fines colligendae sunt diligenter variae omnium exemplorum Veterum lectiones, ut iudicium accuratum de illis ferri, & verae falsis praeferrì possint; cum hoc tempore, post secundum festum saeculare Confessionis nostrae, aegerrime reperiantur primae editiones, occasio non erat praetermittenda, neque ullum mihi est dubium, quin tempore tertii festi Saecularis, si quod erit, opella haec, si in manus Virorum purioris religionis studiosorum inciderit, grata olim acceptaque futura sit.

Nihil igitur superest, nisi ut Praestantissimo Respondenti Auctori de egregio hoc Specimine, Venerando Ipsius Parenti de filii merito charissimi Primitiis Academicis ex animo gratuler, & Spiritus S. Gratiae atque Benedictioni de futuro etiam studia atque conatus Krafftii mei piis precibus commendem. Deum praeterea ardentibus precibus rogo, ut veritatem Sacram in Confessione Augustana e Verbo suo instauratam, puram conseruare, vera fide veraque pietate efficacem, plurimisque aeternum salutarem facere velit, per Dominum Nostrum Iesum Christum! Goettingae, d. XIII. Mart. A. cld lccc xli.

CON-

Q. D. B. V.

§. I.

onfessionis Augustanae septem distinctas editiones eodem, quo composita & exhibita fuit, anno typographica arte excus-
sas hac dissertatione descripturus, statim in limine fateor, non deesse rationes magnam veritatis speciem habentes, quibus, si quis negare vellet, Confessionem hanc vel semel hoc anno produsse, sententiam suam confirmaret. Etenim Optimus ac Potentissimus Caesar Carolus V., cum ipsi exhibita essent Latinum & Germanicum lectae Confessionis exempla, a Principibus petiit, ne scriptum illud se inscio aut non assentiente spargerent, neue typis excudi a quoquam paterentur; Principes vero responderunt, se ita acturos esse, ne in ullam C. M. iustam incurrant reprehensionem^(a). Quibus etiam de causis PHILIPPVS MELANCHTHON, cum e comitiis Augustanis amicis impertiretur huius Confessionis ἀπόγραφον, hanc subinde ad-
A iecit

(a) DAV. CHYTRAEVS in Hist. Aug. Conf. Latina Francof. edita. p. 119. GE. SPALATINVS in Diario inserto Lutheri Opp. Tomo IX. Witebergens. p. 412. Altenburgens. To. V. p. 154. Anonymus Saxo excerptus in summe venerabil. D. CYPRIANI Hist. der Aug. Conf. eiusque Addit. n. IX. p. 110.

iecit conditionem, vt cauerent, ne emanaret in publicum, quippe quod Caesaris mandato, & Principum promissioni aduersaretur (b). Haud ergo videtur fieri potuisse, vt temporis tam paruo intercessu, nihilo secius typis Confessio diuulgaretur. Deinde cum celeberrimae illae editiones Aug. Conf. Witebergenses a. M. D. XXXI. impressae, seculo eodem saepius primae & antiquissimae fuerint appellatae (c), prior aliqua & antiquior editio non videtur extitisse. Eo tandem quod diligentissimus & felicissimus rei omnis litterariae & librariae Scrutator, B. IO. ALB. FABRICIVS, vbi editiones A. C. copiosissime recenset (d), nullam anni M. D. XXX. commemorat, nullam quoque fuisse, admodum fit verosimile.

§ II.

Quae omnia licet aduersus me faciant, summa tamen, quae in historicis obtineri potest, certitudine probabo,
Confes-

(b) v. Epistola ad Lutherum VII. libri I. Collectionis Peucerianae. Epistolae, ad Vitum Theodorum, diebus Solis & Lunae, post festum Iohannis, scriptae, in Collect. Lugd. Batava p. 432. 433. conf. Ep. ad Ioach. Camerarium. 95.

(c) Ita e. g. Editio Conf. Aug. Germ. Francofurtana ad Moenum a. 1565. in 4. hanc habet inscriptionem: *Aus dem eltesten Exemplar so im 1530. Jar zu Wittenberg aus gangen &c.* D. CORN. BECKER, Pastor ad diuum Nicolai Lipsiensis, in Epistola, a. 1602. scripta, (quam Celeberr. KAPPIVS in der Nachlese Nüzlich. Reformationis Vrkunden P. III. p. 366. sqq. luci exposuit) a. 31. ist die Confession erst mahl in Druck gegangen. Immo in Conuentu Naumburgensi a. 1561 vbi & impressa & M. S. exempla A. C. diligenter conferebantur, v. SALIGII Hist. der Aug. Conf. P. III. p. 672. Witebergenses editiones a. 1531. Germanicae & Latinae *inter primas solae* in Recessu commemorantur v. D. HOENNII Hist. des Naumburgischen Conuents p. 86. & 103.

(d) in Centifol. Lutheran. p. 109. & 585. sqq.

Confessionem nostram a. M. D. XXX. semel iterumque (senarium enim numerum specialis recensio determinabit) typis excusam esse, prouocaturus I. ad testimonia, tempore aequalia, eaque, minimum pleraque, omni exceptione maiora. II. ad testimonia Virorum, tempore quidem inferiorum, sed ipsimet quod viderunt, testantium. III. ad propriam *αὐτοψίαν*. In classe I. primum locum occupet *Praefatio*, quam habet editio Augustanae Confessionis & Apologiae latinae princeps Witebergae per Ge. Rhau in quadripartita forma, a. M. D. XXX. coepta, (quod §. X. probatum daturus sum) & a. XXXI. demum absoluta, atque eodem anno, eadem forma, apud eundem typographum, si titulos spectes, repetita. Et editionis non sine publica autoritate (*) emissae, & Praefationis, procul dubio PH. MELANCHTHON autor est: Verba igitur huius *Praefationis*, id publica quasi autoritate probantia, & saepius in hac Diss. alleganda, digna sunt, quae hic integra exhibeantur: “*Haec Confessio* prorsus ignorantibus Principibus qui eam “*Caesari exhibuerunt, ab auaro aliquo typographo, ante* “*duos menses publicata est.* Et ita excusa est, vt multis “in locis appareat, de industria deprauatam esse. Cum “autem Principes, nec si velint, queant eam nunc e manibus hominum extorquere, & tamen periculum sit, “ne mendae illae primae editionis pariant nouas calumnias, necesse fuit recognitam, & emendatam denuo “edere, quia non solum ad existimationem Principum, “sed etiam ad religionem pertinet, praestare, ne ipsorum titulis spargantur huius generis mendosa scripta.” Secundus testis sit IO. COCHLAEVS, Dobenecker no-

mine gentilitio, sed a patria Wendelstein, oppidulo prope Noribergam sito, Cochlaeus dictus, Theologus Pontificius, qui ipse celebratissimis illis comitiis Augustanis, vnde Confessio nostra, nomen traxit suum, interfuit, haec perhibens (e): “Lutheranorum Confessio
 “per Typographos diuulgata fuit, & typis excusa Augustam venit, antequam solueretur Principum Conuentus.”
 Tertium testimonium impertiri potest *Admonitio* marginalis Confessioni in *Collectione operum Lutheri Latino-*
rum Ienenfi Tomo IV. fol: 193. (f) adscripta: Hanc
 “fidei confessionem in comitiis Augustae Caesari exhibi-
 “tam esse a. 1530. vulgo notum est, *sicut & eodem anno*
editam. Sed ea nos editione, quod insciis principibus,
 “& mendose exierat, non sumus vsi, sed sequentis an-
 “ni nempe XXXI.” (& quidem in 8. quod verba praefationis *ante semestrem*, statim manifestant). In Classe II. testium Viros habeo gravissimos, & de re sacra & litteraria immortaliter meritos, quos, vt alios taceam, temporis, quo scripserunt ordine, iam nunc in medium producam: MART. CHEMNITIVM (g), MATTH. HOE (h), ABR.

(e) in *Historia de Actis & Scriptis Lutheri* Colon. 1568. in 8. p. 236. sub finem a. 1530.

(f) excusus est Tonnus hic Lutheri Ienae a. 1558. GE. RORARIUS, qui curam huius editionis gessit, v. IO. FABRICII *Hist. Bibliothecae suae* To. I. p. 397. sine dubio etiam huius annotationis autor est habendus.

(g) in *Iudicio de controuersiis quibusdam circa quosdam A. C. articulos* p. 3. editionis Bajerianae: *exemplaria A. C. variare testatur editionum collatio anni 30. 31. 37. & 42.*

(h) in *der Haupt-Vertheidigung des Augapfels* cap. 23. p. 243. edition. Lips. a. 1630. in fol. Autorem huius scripti esse Hoeum, cum ipse fatetur in *Comm. in Apocal.* p. 283. tum prolixius probat PIPPINGIVS in *Diff. Epist. ad Thom. Crenium de iterata defensione pupillae.*

ABR. CALOVIVM (i), HERM. von der HARDT (k), CHRISTIAN. REINECCIVM (l), CHRIST. MATTH. PFAFFIVM (m), SAL. ERN. CYPRIANVM (n), CHRIST. AVG. SALIGIVM (o), IAC. FRID. REIMMANNVM (p), IO. VOGTIVM (q). Quod denique III. ad meam *ἀντιψίαν* attinet, submissas & observantissimas grates agens, profiteor, e diuersis Bibliothecis, publicis & priuatis, quas suis locis, honoris causa, nominabo, benignissime & humanissime cum D. Praefide & mecum communicatas esse, non tantum septem, quas diligenter recensebo, editiones a. 1530. sed diuersa etiam vnius eiusdemque editionis exempla, quorum e repetita inspectione vsus ad hanc opellam insignes redundarunt.

§. III.

Nullo iam negotio dubia tollam, quae §. I. exposuit. I. Confessionem nostram per Caesaris ac Principum & Statuum Euangelicorum voluntatem excudi non debuisse, ad tempus dabo; sed excusam tamen esse, & quidem prorsus insciis Principibus nostrarum partium,

A 3

maxi-

(i) in Critico S. super A. C. p. 81. & 85.

(k) in Autographis Lutheri & coetaneorum Tom. I. p. 267. Tom. II. p. 60. Tom. III. p. 200.

(l) in Concordia Germanico-Latina. Lips. 1708 p. 17. in nota, & in Iusta Animaduers. in Mon. Ien. p. 28.

(m) in Introd. hist. in libr. Symbol. Cap. III. §. 4. not. c) & in praef. A. C. Germanicae e Protocollo Moguntino editae p. 8.

(n) in der Historie der Augsp. Conf. p. 154. edition II.

(o) in der Vollständigen Hist. der A. C. Part. I. p. 214. not. h) p. 222. p. 696.

(p) in Catalogo Bibliothecae suae System. Critico. Tom. I. p. 403.

(q) in Catalogo hist. Critic. librorum rariorum. p. 200. editionis secundae auctioris.

maximaque cum illorum indignatione, vel sola Praefatio editionis Latinae principis, §. II. excerpta, abunde docet. Valde etiam probabile est, non ex apographo absolutae & exhibitae Confessionis, sed ex primis eiusdem delineationibus, adeoque ante prohibitionem Caesaris, aliquas primarum editionum impressas esse, quam coniecturam lectiones variantes, infra exponendae, egregie confirmant. Ne vero, quod cuidam in mentem facile venire posset dubium, Principes concessa vel mandata editione illa principe contra mandatum Caesaris, contra fidem suam datam, & contra Recessum Comitiorum Augustanorum (quo cauebatur, ne nova scripta, religionem concernentia, in terris Statuum Evangelicorum excuderentur (r)) adeoque male, egisse videantur, operae pretium est observare: Mandatum illud Caesaris non fuisse decretum cum consensu Statuum Imperii promulgatum; Protestantes promississe, se operam daturus esse, non quidem, ne uspiam imprimatur Confessio, sed potius ne in reprehensionem Caesaris iustam incurrant; Promississe, cum adhuc sperarent, abusum & errorum turpitudine e religione proscripta, concordia coalescere; Recessui Augustano contradixisse Principes & Status Evangelicos (s); Tum demum passos esse, typis exscribi Confessionem, cum editio mendosa, ipsis ignorantibus vulgata, correctiorem editionem requireret, cum, ut Praefationis illius verbis utar, ad existimatio-

(r) v. Recessus in IO. IOACH. MVLLERI Historie der Protest. vnd Augsp. Conf. p. 896. & 1001.

(s) v. MVLLERVS l. c. p. 899. sqq. conf. Ill. ICTI IO. ESTOR Delineatio Iuris publ. Eccles. Protestantium, exhibens Iura & Beneficia August. Conf. eique addictor: Cap. V. §. VI.

mationem Principum pertineret, praestare, ne ipsorum titulis spargatur huius generis mendosum scriptum; Ringentibus aduersariis instauratae religionis contra eorum calumnias defensionem, & Symbolicam Confessionis auctoritatem, non potuisse carere publica editione; Nec Nostrates criminis insimulari posse, quod Confessionem suam ediderint, cum ipse Caesar ante finem Comitiorum Theologis quibusdam Pontificiis commiserit, vt Confutationem (quam tamen nisi ea lege, vt typis illam non imprimerent, pii Confessores impetrare nequiverant (*)) Confessionis nostrae, Augustae Typographo alicui excudendam traderent, & eadere Cochlaeus cum Alex. Wissenhorn Typographo iam egerit, quamuis per iter Cochlaei, aliorumque Theologorum occupationes alias tunc temporis id factum non fuerit (t); Quid, quod Confessio publico Protestantium nomine scripta, in publico totius Imperii Confessu praelecta & exhibita, hacque ratione pars Actorum publicorum facta, ne utiquam potuit suppressi? Atque ipsi denique Pontificii nunquam, quantum memini, hanc publicationem vitio verterunt (u). Ad dubium II. respondeo: editiones Witebergenses Rhauianas a. M. D. XXXI. primas & antiquissimas eo appellari, quod priores in scis Principibus prodierint, hae vero primae sint, quae publica auctoritate excudebantur.

(*) CHYTRAEVS l. c. p. 215.

(t) refert haec Cochlaeus l. c.

(u) addi his obseruationibus posset, quod Carolus V. Imp. Confessionem nostram inter libros prohibitos referri vetuerit, id quod GROTIUS Opp. Theol. Tom. III. p. 685. perhibuit; Sed lego tamen *Confessionem Fidei Augustanam* in Indice autorum & librorum prohibitorum Romae a. 1559. edito, & cum annotationibus VERGERII sub tit. Postremus Catalogus haereticorum &c. Pforzheimii a. 1560. in 8 recuso, fol. 47.

tur (x). Quamvis & facile, nullus enim hac de re dubito, fieri potuerit, ut editiones a. M. D. XXX. mox oculis Virorum doctorum, illa quippe aetate κριτικὴν parum curantium, se subducentes, magis magisque rareficerent. III. de B. FABRICIO respondeo, per summam harum editionum stetisse raritatem (y), quominus magnus hic Polyhistor vel vnam in amplissima sua Bibliotheca possederit, aut in aliis forte Bibliothecis inspexerit penitus; Paucas vero parcasque illarum descriptiones ita sibi met ipsis contrariari, ut Vir accuratissimus si lere proculdubio maluerit, quam falsa & incerta de iis proferre.

§. IV.

Certum proinde est atque indubium, Confessionem nostram, eodem, quo exhibita fuit anno, typis etiam vulgatam fuisse; quoties autem factum id fuerit, iam, εὐτοψεί edoctus, commemorabo. Ad manus quippe mihi sunt *septem distinctae editiones anni M. D. XXX;* *Quinque* videlicet *Germanicae, & Duae Latinae;* E *Germanicis Quatuor* Dialectum Germaniae vel Saxoniae superioris exhibent, *Vna* autem Saxoniae inferioris. *Germanicae* quinque hae editiones, praeter Dialecti varietatem, hunc communem habent Titulum: *Anzeigung und Bekäntnis des Glaubens und der Lehre, so die appellierenden Stende Key. Maiest: auff jetzigen Tag zu Augspurg über-*

(x) ita etiam HOSPINIANVS in Hist. Sacramentaria Parte II. p. 156. cum primam editionem Witembergensem a. 1530. Germanicam memorasset, ab hac *primam Principum editionem a. 1531. factam* discernit.

(y) de qua testantur REIMMANNVS & VOGTIVS locis supra citatis not. (p) & (q).

überantwortet haben. M. D. XXX. Latinarum autem altera istiusmodi prae se fert Inscriptionem: Confessio exhibita Caesari in Comitijs Augustae Anno M. D. XXX. Et altera hanc: Confessio Fidei exhibita Inviētiss. Imp. Carolo V. Caesari Augusto, in Comiciis Augustae, Anno M. D. XXX. Omnes vero has editiones ad annum M. D. XXX. referendas esse, itaprobari, statuo: Editio Latina posterior in titulo praeter annum exhibitionis M. D. XXX. post nomen Witebergae, ubi impressa est, etiam indicat annum M. D. XXX, tanquam annum impressionis, sed, cum sub finem subiunctae Apologiae, & nomen Typographi Ge. Rhau, & annum M. D. XXXI. exhibeat, manifestum est, & §. XI. fusius exponetur, Confessionem anno trigesimo, Apologiam vero anno trigesimo primo fuisse excusam. Praefatio in hac editione Confessioni praemissa queritur, ante duos menses hanc “Confessionem ab auaro typographo ita excusam esse, “vt multis in locis appareat de industria deprauatam esse, “quam querelam in solam editionem Latinam priorē loco commemoratam quadrare, §. XVI. & XVII. docebunt: sequitur ergo, hanc etiam editionem A. C. Latinam ad annum M. D. XXX. pertinere. Quod attinet ad Quinque editiones Germanicas, quamuis nulla illarum annum editionis exprimat, Singulas tamen eodem anno M. D. XXX. exscriptas esse, colligo primum ex eo, quod Singulae in Titulo Comitiae Augustanae, in quibus Confessio haec exhibita fuerit, praesentia Comitiae, ietzigen Tag zu Augspurg, appellitent; deinde ex chartae atque typorum conditione; ex eo, quod in Voluminibus antiquis inter plures, eiusdem, vel superiorum annorum, libros conglutinatae, reperiantur; tandem e conditione

B

varia-

variarum lectionum, quas earundem inter se & cum editionibus authenticis suppeditat collatio: quibus argumentis haud leue pondus Viri addunt, in omni re libraria & huius maxime aetatis versatissimi, HARDTIVS, CYPRIANVS, SALIGIVS, aliquas nempe harum editionum hunc ad annum referentes.

§. V.

Singulas has editiones ex instituto descripturus, a Germanicis auspicabor, temporis isto ordine illas prodire iubens, quo coniecturis quibusdam §. XXI. explicandis, illas luci iudico expositas. *Primam* editionem existimo, quae inscribitur: *Anzeigung vnd bekantnus des Glaubens vnnd der lere, so die adpellierenden Stende Key. Maiestet auff yetzigen tag zu Augspurg öberantwort habend. M. D. XXX.* Editio haec formam habet quadripartitam, plagulas VII. & dimidiam, atque typis paulo maioribus, horumque, & chartae, nitore, facillime ab editione distinguitur, quam *Secundam* habeo, quamque tamen qui vtramque oculis non subiicit, vix a *Prima* discernere valebit; ad haec *Prima* haec editio folii titulo insigniti paginam auersam habet vacuam, cum in *Secunda* editione pagina haec auersa initium Praefationis A. C. contineat. Locus impressionis nomenque typographi, nec in initio nec in fine exprimitur. Exemplum huius editionis ad manus habeo duo, diligenter a me collata, alterum e splendidissima Bibliotheca Academiae huius Bulouiana, alterum e diuiti librorum D. Praefidis penu, qui saepius eandem in Bibliothecis aliis, nominatim in Bibliotheca publica illustris Reip. Noribergensis, Patriae

Patriae suae, obseruauit (z). Praecipui ferme huius editionis characteres sunt Dialectus & Ortographia Helueticæ Veteres, quam vtramque scripta alia theologia germanico idiomate apud Heluetios tunc excusa, recognoscendam praebuerunt. Speciminum ad instar sint voces tituli, *öberantwort habend; praefationis, uberantworten; atque integer Articulus VIII. Wie wol die Christenliche Kilch eygentlich nichts anders ist, dann die versamlung aller gläubigen, vnd heiligen: yedoch die weyl in diesem leben vil falscher Christen vnd heuchler, auch offentlich sündler vnder den fromen bleybend, seind die Sacrament gleichwol krefftig, obschon die priester, dardurch sy gereycht werdennd, nit from seind, wie Christus anzeigt: Auff dem stül Moysi sitzend die Phariseer. Derhalben werdent die Donatisten vnd alle andere verdampt so anders haltend; in quo vocabulum Kilch pro Kirch positum, in primis quod notetur dignum est. Plura specimina dabit collatio omnium harum editionum, §. XIII. instituenda; Hic loci pauca haec sufficiunt; Quibus cum enim si conferamus, e. g. Translationem Noui Testamenti hoc circiter tempore Tiguri impressam (a), Acta disputationis Bernensis Tiguri a. 1528. excusa (b), & VLR. ZWINGLI, breuem & claram expositionem Christianae*

B 2

nae

(z) v. diff. D. Praesidis Theol. ad art. XVIII, A. C. de libero arbitrio p. 5.

(a) f. t. das Neuw Testament grundtlich und recht verteütscht. Getruckt zu Zurich bey Christoffel Froschouer in 12. sine mentione anni, literis Latinis. Hanc editionem silet IAC. le LONG Bibliotheca Sacra ex ed. Boernerii Part. II. Cap. IX. p. 263.

(b) f. t. Handlung oder acta gehaltenner Disputation zu Bern in Uchtland. getruet zu Zurich by Christoffel Froschouer am XXIII. tag Mertz anno M. D. XXVIII. in 4.

nae fidei (c), non tantum eandem dialectum & orthographiam, atque inprimis singularem terminationem in vocibus *habend*, *bleybend*, *werdend*, frequentissime, sed etiam voces illas maxime notabiles: *öberantwort*, *überantwort*, *Kilch* deprehendimus. Et illam quidem in Nou. Test. Matth. X. 17. *Wenn sy nun euch überantworten werdend*, hanc in Zwinglii Expositione fidei fol. 33. b. in articulo *von der Kilchen*, & in Actis disp. Bern. fol. 4. b. *Also ist offenbar, was die Kilch, was die gschrifft die Kilchen nempt*.

§. VI.

Secunda editio hunc gerit titulum, a titulo Primae non nisi vnica litterula (d) diuersum: *Anzeigung vnd bekantnus des Glaubens vnnnd der lere, so die adpellirenden Stende Key. Maiestet auff yetzigen tag zu Augspurg öberantwort habend*. M. D. XXX. Haec quoque editio formam habet quadripartitam, plagulas VI., atque sic typum paulo minorem, quam qui in Prima conspicitur, chartam fuscam, tenuem, atque bibulam, qualis pro sola impressione parari solet; folii primi, cuius pagina prima titulum exhibet, pagina auersa iam habet initium praefationis A. C. Locum impressionis & nomen typographi

(c) Eyn kurze klare sum und erkläruug des Christenen gloubens, von Huldrychen Zwinglin geprediget, und unlang vor Synem tod zu eynem Christenen König geschriben, getruckt zu Zurich by Christoffel Froschouer in 8. sed sine mentione anni, est autem a Zwinglio paulo ante mortem conscripta, h. e. a. 1531. a Bullingero a. 1536. latine edita, & repetita in operibus Zwinglii Tom. II. p. 550. sqq. atque a Leone Iuda in Germanicam linguam translata, quod Praefatio eius praemissa huic libello docet.

(d) Prima habet: *adpellierenden*; Haec *adpellirenden*.

graphi neque haec editio indicat. Duo huius editionis exempla inspicere mihi licet, vnum e Serenissimi Ducis Brunsvico-Luneburgici Augusta Bibliotheca Guelferbytana, alterum e Bibliotheca D. Praesidis. Dialectus in hac editione pariter est Heluetica vetus, quamvis in quibusdam ad Misnicam vel aliarum Germanicarum provinciarum dialectum inflexa, id quod liquet ex voce *Kirch* (licet quoque Prima editio in Epilogo articulo-
rum doctrinalium Kirchen, non Kilchen habeat) & integro Articulo VIII. quem ideo descriptum hic subiungo:
Wiewol die Christenliche Kirch eygentlich nichts anders ist, daß die versamlung aller gleubigen vnd heiligen, yedoch dieweil yñ diesem leben viel falscher Christen vñ heuchler auch offentlich sunder vnder den fromen bleiben, sind die Sacrament gleichwol krefftig, obschon die priester, dadurch sie gereicht werdend, nit from sind, wie Christus anzeigt: Auff dem stul Mosi sitzend die Phariseer. Derhalbē werdēd die Donatisten vnd alle andere verdampft, so anders haltend. Vtrum HOEVS, CALOVIVS, CYPRIANVS, aliique, qui locis §. II. citatis, Germanicae editionis A. C. a. M. D. XXX. exscriptae, mentionem faciunt, eiusque vel titulum: Anzeigung und Bekanntnus des Glaubens &c. vel Helueticam, exoticam, asperamque dialectum memorant, Secundam hanc, an vero Primam editionem oculis vsurpantes indigitauerint, criteriorum, quae ex illis recitant, paucitas extra omnem dubitationis haud ponit aleam; SALIGIVM autem in nullam aliam nisi hanc spectasse Secundam editionem, certissimum habeo; quae enim in Hist. sua A. C. P. I. p. 696. ex antiquissima, (uralten uti eam appellat,) verba finalia repetit, etiam quoad vitia typographica, adeoque ac-

curatissime, e. g. in voce *Anzeigund* pro *Anzeigung*, in hanc Secundam, non in Primam quadrant; ad haec cum ex Ducali Bibliotheca Guelferbytana suam depromserit Historiam, ex illa vero benignissimo indultu Serenissimi Ducis omnia antiquissimarum A. C. editionum exempla cum D. Praeside communicata fuerint, ex eius meaque *αὐτοψία* referre possum, solam hanc Secundam editionem dialecto Heluetica impressam in Thesauro illo librario reperiri. Eorum quoque nemo, qui aliquam Criticam historiam editionum A. C. huc vsque litteris consignarunt, duas editiones, Heluetica dialecto insignes, distinxit, praeter D. Praesidem, in *Observat. Hist. Litt. Part. II. (e)*.

§. VII.

Tertiam editionem illam numero, quae inscribitur: *Anzeigung vnd Bekentnus des Glaubens vnd der lere, so die adpellierenden Stende Key. Maiestet, auff. ytzigen tag zu Augspurgk, öberantwort habend. M.D.XXX.* Editio haec est formae octipartitae, & absoluitur IV. plagulis. Tituli folium, quod paginam auersam vacuam habet, exornatum est insigni Austriaco, quo ipse Carolus V. uti consueverat, atque in hoc aequae ac typis paulo minoribus cum editione §. sequenti recensenda exacte conspirat; sed in fine habet folium, in quo nil nisi aquila biceps, in pectore gerens insigne Austriacum & Burgundicum, conspicitur. Locus impressionis, nomenque typographi, neque in fronte extat neque in umbilico. Exemplum huius editionis S. R. D. REIMMANNVS Vir
de

de omni historia litteraria etiam Theologica & Critica Optime Meritus cum D. Praefide communicavit. Haec editio facile confunderetur cum Zeidleriana, quam §. IX. describit, inprimis propter formam octipartitam & litteras minutiores utrique communes; verum Zeidlerianam editionem cum hac non eandem esse, manifeste docent I. lectiones variantes §. XIII. indicandae, e quibus hoc loco quasi praegustus causa notabo vocabulum *Schelm*, quod editio haec bis, nempe in Art. XXVIII. & Epilogo totius Confessionis, habet, Zeidleriana autem in loco utroque omittit. II. Dialectus & orthographia, quae in terminatione vocum: *habend bleibend werdend* cum Prima, sed subinde etiam cum Secunda conuenit, nonnunquam autem singulare quoddam ostendit. Speciminis instar esto hic iterum subiunctus articulus VIII. *Item, wiewol die Christliche kirch eygentlich nichts anders ist, denn die versamlung aller glaubigen vnd beiligen, jedoch dieweil in diesem leben viel falscher Christen vnd heücbler, auch offentlich sündler vnter den frommen bleibend, seind die Sacrament gleichwol krefftig, ob schon die priester, dardurch sy gereicht werdend, nicht from seind, wie Christus anzeigt, Auff dem stul Mosi sitzend die Pharisäen. Derhalben werdent die Donatisten vnde alle andere verdampt so anders haltend.*

§. VIII.

Quarta editio mihi illa est, quae dialecto Saxoniae Inferioris sub hoc titulo prodiit: Anteking vnd bekentenisse des gelouens vnde der lere, de de appellerende Stende Key. Majestat vp den yegenwardigen dach tho Augsbsorg auerantwort hebben. M. D. XXX. Titulus u-
ti

ti §. antecedenti dictum fuit, Insigni Austriaco Imp. Caroli V. est decoratus; Formam habet octipartitam, id quod foliorum litterae cuiusvis, quae infra signant plagulas, docet numeratio (f); constat plagulis V. Exempla huius editionis tria indicare possum: unum in Augusta Bibliotheca Guelferbytana, quod D. Praeses & ego inspeximus; alterum in Bibliotheca D. Praefidis; tertium denique, quod nunc penes me est, in Venerandi Parentis mei Bibliotheca. Locus impressionis iuxta ac nomen typographi hac etiam non exprimitur in editione; Autorem vero huius vel translationis, vel si mauis, transcriptionis, & editionis, coniiicio esse IO. BV-GENHAGIVM, Virum propagatione instauratae religionis de Ecclesiis Septentrionalibus immortaliter meritum: Partim enim hac lingua, quam lacte quasi materno imbiberat, Pomeranus vsus fuit, (g) vnde cum de puritate doctrinae euangelicae in Saxonia Inferiori conseruanda tanto studio niteretur, vt Bibliorum Germanicorum Lutheri integri corporis, hoc in idioma translati, saltem dirigendo autor esset, (h) laborem non adeo molestum in conuertenda A.C. ponendum neutiquam videtur subterfugisse: Partim quod PH. MELANCHTHON iam in antecessum veritus, ne Confessionem
in

(f) SALIGIVS l. c. p. 711. formam duodecimam editioni huic tribuit, minutiori paulo charta inductus; Rectius celeberr. HARDTIVS Autogr. Luth. P. III. p. 200. inter libros formae octauae refert.

(g) quin immo istam adeo calluit, vt vel ipse Melanchthon eius in disciplinam animi se traderet gratia. vid. D. DAN. CRAMERI Grosse Pommrische Kirchen - Chronic: Lib. 3. c. 52.

(h) v. Praefatio Summariis suis in Biblia Sax. Inf. praemissa a Bugenhagio; utor autem e Bibliotheca D. Praefidis editione Bibliorum Sax Inf. Wittenbergensi a. 1569. in fol.

in publicum spargeret, cum ipso communicari eam (i) nolebat.

§. IX.

Quinta Editio Germanica non nisi e nouo Tomo scriptorum Lutheri Germanicorum, quem ad supple- dum Tomos Altenburgicos cum Praefatione B. BUD- DEI Halae Saxonum a. 1702, in fol. edidit IO. GOTT- FRIED ZEIDLER, mihi innotuit. Hic vero p. 346. sqq. repetita est tota haec editio, & quidem cum magna, uti videtur, accuratione, siquidem vel vitia orthographi- ca (k) hic repetuntur, & ad marginem corriguntur. Inscriptio haec est: *Anzeigung vnd Bekentnis des Glau- bens vnd der Lere, so die Adpellirenden Stende Key. Ma- iestet auff itzigen tag zu Augspurg vberantwortet haben. M. D. XXX.* Annotatio margini huius tituli ad- scripta, (quam sine dubio ZEIDLERVS editor composuit) indicat, exemplum hoc olim fuisse Io. Petreii Superintendentis Mühlhusini, asseruari autem in Bibliotheca Iohannis Georgii Comitis Mansfeldensis, atque impressam esse litteris minutis in 8. quod vero addit, *Witebergae* excusam esse, nescio, an locum hunc impressio- nis ipsa editio exprimat, an editor e sua adiecerit conie- ctura

(i) In Epistola ad Vitum Theodorum die Solis post Iohannis a. 1530. scripta, in Editione Epist. Mel. Lugdunensi p. 432. haec sunt: *Princi- pes promiserunt Caesari, se daturus operam ne Confessio spargatur in pu- blicum: POMERANVS HAEC OFFICIA NON CVRAT, ideo nolo Wite- bergam mitti.* Fateor interim D. GEORG. HENRIC. GOETZIVM in Orat. de Ioh. Bugenhagii Meritis in Ecclesiam & scholam Lubecensem, aequae ac M. CHRISTOPH. FRIDER. LAEMMELIVM in Historia Bu- genhagiana, ne γὰρ quidem hac de re commemorare.

(k) Fatendum tamen in ipso Titulo legi: *Maifestet*, nec hoc sphalma typographicum in margine notari, hinc dubito, utrum hocce in *διεχέστω* extiterit, an vero incuria typothetae irrepsit in *ἐκτύπον*.

cura; illud vero propter summam curam & diligentiam, quam in recudendo hanc editionem Zeidlerus adhibuit, admodum probabile est; Quod attinet ad dialectum editionis Zeidlerianae, redolet haec Saxoniam Superiorem, id quod Articulus VIII. declarabit. *Wiemol die Christliche Kirch eigentlich nichts anders ist, denn die versammlung aller Gleubigen vnd Heiligen, Jedoch die weil in diesem leben, viel falscher Christen vnd Heuchler auch öffentliche Sünder vnter den fromen bleiben, sind die Sacrament gleichwol krefftig obschon die Priester dadurch sie gereicht werden, nicht from sind, wie Christus anzeigt: Auff dem stuel Moysi sitzen die Phariseer, Derbalben werden die Donatisten vnd alle andere verdampt, so anders halten.*

§. X.

Transeo nunc ad editiones A. C. *Latinas*, quas idem, quo conscripta & exhibita fuit, annus protulit. *Prima* sine dubio haec est, quae sine Apologia sub hoc titulo prodit: *Confessio exhibita Caesari in Comitijs Augustæ, Anno M. D. XXX. Psalmo 119. Et Loquebar De Testimonijs tuis in conspectu Regum, & non confundebar.* Forma est quadripartita, charta nitida, typi iidem ferme, qui in editione Principe, hanc in recensione statim exceptura, conspiciuntur; absoluitur plagulis V. Possidet eandem D. Praeses, fuisse etiam ad manus celeberr. REINECCIi lectiones, quas ex ea protulit (1) variantes, quasque omnes in hac editione reperi, expediunt.

§. XI.

Secunda Latina editio de anno M. D. XXX., quam ex
Opti-

(1) in Iusta Animaduersione in Monitoriam Ienensem. p. 28.

Optimi Patris mei Bibliotheca accepi, tantae est raritatis, ut omnes Viros de historia Critica A. C. optime meritos, huc usque celaverit, & foli, IO. MULLERVS, Hamburgensium quondam Theologus meritissimus, & IO. LVD. HOCKERVS, Heilsbronnensis in Franconia Ecclesiastes adhuc optime merens, eiusdem videantur meminisse. (m) Quo rariore ergo haec est editio, persequar istam eo curatius. Titulus integer hic est: *Confessio Fidei exhibita invictiss. Imp. Carolo V. Caesari Augusto, in Comitiis Augustae, Anno M. D. XXX. Addita est Apologia Confessionis, Beide, Deutsch und Lateinisch. Psalm. 119. Et loquebar de testimonijs tuis in conspectu Regum, & non confundebar. Wittebergae M. D. XXX.* Litterae huius Tituli omnes, praeter eas, quibus verba Psalmi 119. exprimuntur, sunt maiusculae, quas Versales Typographi appellant, cum prior editio Latina verba haec: *Comitijs Augustae Anno*, litteris, quales in ipsa Confessione occurrunt, exprimat minusculis. Memorabile in primis hoc in Titulo est, quod §. IV. iam observavi, praeter annum exhibitionis M. D. XXX. eundem etiam annum post nomen loci ad indicandum annum impressionis exprimi, est itaque indubium, ipsam hanc editionem latinam A. C. & (cum haec parum vel nihil differat ab editione, quam alii principem vocant, latina, ut §. XV.

C 2

pro-

(m) Mullerus in der Augf. Conf. aufs H. Göttlicher Schrift erklärt: Hamb. 1630. in 4. p. 146. Die Protestirenden Fürsten haben eine Vorrede gesetzt über einen Abdruck der Confession a. 1530. zu Wittenberg darinne diese Wort stehen: Diese Confession ist ohne Vorwissen der Fürsten von einem geizigen Buchdrucker für zween Monathen, publiciret. Hockerus Catalogo Bibliothecae Heilsbronn. p. 172. Confessio Augustana cum Apologia Teutsch und Lateinisch Witteberg. 1530.

probabitur, cumque haec & praefationem, §. II. excerptam in fronte gerat, & Apologia A. C. eidem subiuncta sit) ipsam adeo Principem A. C. cui Apologia postea accessit, editionem in 4. iam anno M.D. XXX. prelo subiectam fuisse Typographico: quicquid in contrarium & pro anno M.D. XXXI. vel ipsius MELANCHTHONIS Epistolae (n), vel WIGANDI testimonium (o), vel communis Criticorum & Historicorum, qui de Confessione scripserunt nostra, consensus probare videantur. Neque obstat, quod in ipso hoc exemplo sub finem annexae Apologiae haec legantur verba: *Impressum per Georgium Rhau M. D. XXXI.* haec enim verba de fine impressionis, sicut numerum titulo subscriptum, de initio intelligenda esse, dubitare non licet, ut §. IV. indicauit; & praeterea numerus Confessioni adscriptus, huius annum impressionis, numerus autem fini Apologiae additus, Apologiae annum impressionis non potest non indigitare. Magis haec confirmabuntur, si, veritate hac manifestissima facem praeferente, utramque Praefationem Editoris & Confessioni & Apologiae praemissam penitus considerauerimus. Prior Praefatio haec habet verba: *Addidimus & Apologiam, quae etiam Cæs. Maieſtati oblata est. Verebamus enim futurum, ut alibi ederetur non feliciter, quam edita est confessio.* Ast Caesari breuem aliquam in Comitibus, nondum lecta, sed audita tantum Pont-

(n) v. Epistolae ad Camerarium 110. 112. 113. 114. 115. Collect. Peueriana, quibus, cum omnes sub initium anni 1531. exaratae, refert se adhuc occupari Apologia elaboranda.

(o) Wigandus perhibet in Hist. Conf. Aug. p. 60. editionis Muhlanae, & p. 144. in Additamentis Hist. A. C. Cypriani, ipsam deprauatam A. C. demum a. 1531. ab auaro typographo excusam, atque post hanc ab ipsis Vitebergensibus ex bonae fidei exemplari editam esse.

Pontificiorum refutatione, conscriptam Apologiam fuisse oblatam, notissimum est, hic autem subiungi Confessioni Apologiam vberiore, quam Philippus domi, & nactus interea ἀπόγραφοι Refutationis Pontificiae conscripserat, & Praefatio Apologiae, & ipsa eiusdem inspectio docent: Conficitur itaque ex his, primum fuisse Editori animum, subiicere Confessioni breuiorem illam Apologiam, siue Delineationem illam Apologiae, a Chytraeo (p) vulgatam, & Augustae conscriptam, sed mutasse consilium. Ipsam hanc mutationem eamque non vnam clarissime indicat peculiaris Praefatio Apologiae in editione hac Principe non sine causis fonticis praemissa: Praefixit huic Praefationi Melanchthon nomen suum, atque in medio eiusdem haec scribit: *Quanquam autem initio Apologiam instituimus, communicato cum aliis consilio, tamen ego inter excudendum quaedam adieci. Quare meum nomen profiteor, ne quis queri possit sine certo autore librum editum esse.* Duplicem hic commemorat Apologiam, alteram communicato cum aliis consilio institutam, alteram inter excudendum quibusdam adiectionibus mutatam; Prior facile videretur esse Brevis illa Apologia Augustae litteris consignata; Verum cum haec in Historia A. C. Chytraeana vix 4. plagulas impleat, vberior autem Apologia 37. plagulis constet, insignis haec amplificatio per solam adiectionem quorundam, inter excudendum factam, innui non potest: duplex igitur vberior Apologia intelligenda est, altera communicato cum aliis consilio

C 3

insti-

(p) l. c. p. 337. D. Praeses in actis Eruditis Franconicis p. 845. iam indicauit, quinam praeter Chytraeum hanc exhibeant Delineationem, quibus Magnificus PFAFFIVS in Appendice ad Libros Symbolicos ecclesiae Evangelicae p. 94. sqq. addi potest.

instituta, altera a solo Melanchthone in quibusdam aucta inter excudendum. Vestigia huius mutationis haud obscura reperit D. Praeses in Bibliotheca publica illustris Reip. Norimbergensis; nempe VI. plagulas Apologiae in 4. I. K. L. M. N. O. iisdem typis, qui in editione A. C. & Apologia Principe obuii, excusas, atque articulum de Iustificatione plane alium exhibentes, quam in editionibus Apologiae, §. XV. recensendis, legitur; in hoc igitur articulo Apologiae de Iustificatione Philippus denuo videtur mutasse Apologiam vberiore, quae sola inter libros Ecclesiae nostrae Symbolicos recepta est, ita quidem ut plagulae illae VI. exhibeant in hac parte Apologiam communicato cum aliis consilio institutam, alia vero exempla editionis Principis ea, quae solus Philippus adiecit inter excudendum. Ita cohaerent & recte explicari possunt epistolae Melanchthonis ad Camerarium de Apologia, simulque de editione Principe A. C. (quae vberiore Apologiam prima vice complectebatur,) agentes: Ipsis Calendis Ianuarii a. 1531. scribit, *se omnino valde multum laboris sustinere in Apologia in loco Iustificationis, quem cupiat utiliter explicare;* & Nonis Martii: *Apologia mea nondum absoluta est, crescit enim opus inter scribendum,* quae verba manifestissime agunt de prolixiore Apologia, quae nouum magnumque laborem pariebat, & quo in Opus crescebat Breuis illa Apologia Augustana. Quae XVI. Cal. April refert: *Mea Apologia tardius procedit atque res postulat. Adeo ubique conflamur variis malis, quae tamen, ut spero, Deus referet in melius,* accipio de certamine quodam cum iis, ex quorum communi consilio Apologia vberior primum scribebatur, atque ex horum magis quam ex Philippi sententia

tentia profectae videntur illae sex plagulae Apologiae, quarum ante feci mentionem. Tandem Philippus hoc cepisse videtur consilii, vt, si pro suo lubitu locum de Iustificatione explicare & defendere sibi liceret, suo praescripto nomine publicare Apologiam vberiore vellet, atque impetrato facile consensu reliquorum, sex illas plagulas immutasse in eam formam, quam editio Princeps vbique exhibet: de hac autem vberiore Apologia sine dubio verba Philippi, III. Idus Aprilis scripta, intelligenda sunt: *Apologia mea his diebus edetur, curabo igitur vt habeas. Sum aliquoties concionatus asperius, postquam video aduersarios omnem pacis mentionem repudiare, & quae paucis diebus post scripsisse videtur: Meum scriptum vides, in quo tamen argutias quasdam decreui retexere in fine loci de Iustificatione, nam principium placet, μεθοδικόν est.* Sedet mihi itaque sententia, editionem hanc Secundam Latinae A. C. iam a. M. D. XXX. impressam, sed annexam Apologiam vberiore demum a. M. D. XXXI. & quidem mense Aprili a Typographo absolutam esse, adeoque integrum librum, qui Confessionem & Apologiam vberiore complectitur, demum a. M. D. XXXI. & quidem mense Aprili typis prodiisse (q) vt amicis mit-
ti

(q) Ne historia editionis Latinae posterioris, hocce anno in 8. vulgatae, aliquam confusionem cum editione nostra Principe pariat, obseruandum ducō 1) quadrimestre spatium quod inter vtramque editionem, propter verba praefationis *ante semestre*, loco verborum *ante duas menses*, posita, intercessisse, statuendum est, mensem Aprilem saltem pro scriptione huius praefationis manifestissime indicare, cum prior Confessio correctā ad summum mense Decembri, & deprauata mense Octobri a. 1530. excusa esse debuerit, 2) cum Philippus inter exeuendum demum impetrauerit veniam, quaedam in Apologia aliis inconsultis im-

mu-

ti atque vendi publice potuerit, quamuis prima huic libri pars, nempe Confessio iam a. M. D. XXX. typis Rhauianis exscripta fuerit, non autem seorsim venundata; Atque hac ratione plane suffragor probatae omnibus Historicis & Criticis sententiae, Augustanae Confessionis & Apologiae editionem Latinam Principem demum a. M. D. XXXI. typis esse publicatam, nec valde refragabor, si quis Confessionem hanc accuratiorē, etiam solam & extra vinculum cum Apologia consideratam, a. M. D. XXX. non editam, sed tantum impressam dixerit, aut ad euitandas Logomachias aliam adhibuerit distinctionem. Quod vero ad WIGANDVM attinet, qui vel ipsam priorem deprauatam editionem A. C. Latinae ad a. M. D. XXXI. refert, huic innotuisse, existimo, quod Confessio accuratior vna cum Apologia a. M. D. XXXI. mense Aprili fuerit a typographo absoluta, cum vero non aduerterit, Confessionem cum sua Praefatione prius Apologia typis mandatam fuisse, & tale exemplum, quale hic §. descripsit, suis forte oculis non viderit, calculo ex duobus mensibus, ante quos, teste Praefatione Confessionis accuratioris, deprauata Confessio prodiit, ducto, sibi

mutandi, statim hac venia abusus videtur ad immutandam etiam ex suo arbitrio ipsam Confessionem, id quod innuit WIGANDVS Hist. A. C. edit. Muhl. p. 61. 3) cum Theologi alii, teste WIGANDO, aegre hoc tulerint, nec tamen nisi morasnectere potuerint, factum est, vt Philippus, quemadmodum Lib. IV. ep. 125. Coll. Peuc. ipse retulit, mense Nouembri adhuc in recudenda Apologia occuparetur. 4) Lique ex his, posteriorem hanc editionem eiusque absolutionem ad mensem Nouembrem vel Decembrem a. 1531. pertinere, & denique 5) Epistolam hanc 125. non posse, vti celeberr. HANE Hist. Crit. A. C. p. 48. fecit, in Principem trahi editionem, quam mense Aprili iam fuisse absolutam, & Camerario missam ex epp. 114. 115. supra, vt opinor, satis ostendi.

sibi persuasisse videtur, mense Februario vel Martio illam Confessionem fuisse expressam. Hinc autem arbitror, hoc leue facileque παρόραμα Viri optimi, ast hac in re non testis αὐτόπτης, sed tantum Critici, meae αὐτόψια & ductis inde firmissimis argumentis non posse praeiudicare.

§. XII.

Haftenus quoad generalia atque externa quaedam in oculos primo adspectu incurrentia, descripsi *Septem* distinctas editiones A. C., quas primus eiusdem annus, nempe M. D. XXX. protulerat. Iam ad magis specialem harum editionum descriptionem perrecturus, & ex collatione earum cum optimis & accuratissimis, atque sic quasi authenticis, Confessionis Germanicae & Latinae editionibus praecipuas lectiones variantes indicaturus, vel de earum conditione iudicaturus, initium merito rursus facio ab editionibus Germanicis. Pro optima & vel in plerisque minutis accuratissima editione A. C. Germanicae non illam habeo, quae Witebergae apud Ge. Rhau a. M. D. XXXI. in 4. sub titulo prodiit: *Confessio odder Bekantnus des Glaubens etlicher Fursten vnd Stedte: Vberantwort Keiserlicher Maiestat: zu Augspurg. Anno M. D. XXX.* *Apologia der Confessio*; sed solam illam, quae libro Concordiae Dresdae a. 1579. in fol. excuso, inserta, atque ex hoc fideliter exscripta est. Hanc enim non tantum ex suis Archiuis, atque exemplis optimae fidei inter ipsa Comitua Augustana descriptis, sed etiam ex exemplo originali & authentico Tabularii publici Moguntini, quam accuratissimam hic exhiberi, Electores, Principes, & Status Imperii, qui libro Concordiae sua dederunt nomina,

na, testimonio grauissimo, & omni exceptione maiori
 (r), affirmant in Praefatione libri Concordiae his verbis:
 “Wir haben nach dem reinen -- Wort Gottes vns einig
 “vñ allein zu der Augspurgischen Confession, so Kayser
 “Carolo dem V. a. 1530. in der grossen Reichsuerfamlung
 “zu Augspurg vbergebẽ, wie die in vnserer seligen
 “Vorfahren, welche dieselbige Kayser Carolo dem V. auff
 “jetzgemeltem Reichstag selbst vberantwortet, Ar-
 “chiuen vorhanden gewesen, vnd hernach mit dem
 “rechten dem Kayser vbergebenen Original, so in des
 “heiligen Reichs verwarung gebliebẽ, durch wohl-
 “beglaubte leute mit grossẽ fleis collationirt, -- vnd zu
 “keiner andern bekennen wollen, Auch der vrsach sol-
 “che damals vbergebene Confession dieser nachfolgen-
 “den vnserer erklerung vñ Concordien Buch einuer-
 “leibẽ lassen.” Quamuis autem notitia quinque di-
 stinctarum editionum libri Concordiae Germanici, quae
 Dresdae ab a. 1578. ad a. 1581. in fol. excusae sunt, D.
 Praesidem quasdam etiam in A. C. variantes lectiones do-
 cuerit, & iam ante eum B. HENR. MVHLIVS (s), &
 celeberrimus PHIL. FRID. HANIVS (t), e collatione
 duarum distinctarum editionum Concordiae Dresdensium
 a. 1580. in fol. nonnullas observauerint; haec tamen non
 nisi in permutationibus monosyllaborum *sie & die, sich*
 &

(r) id quod vberius probant & refutatione obiectionum confirmant Ven.
 CYPRIANVS in der Hist. der A. C. Cap. X. B. MVHLIVS in praef.
 editionis A. C. Germanicae, cuius titulum nota sequens dabit & HA-
 NIVS V. cl. in Hist. Critica A. C. p. 18. & 28.

(s) In der vngeenderten rechten wahren Augsp. Confess. cum lectionibus
 var. Kilon: 1730. 8. p. 54. 62. 65. 94. 104. 124. 126. 133.

(t) Hist. Critic: A. C. p. 28. & 32.

& *sie*, *sie* & *er*, omissionibus syllabarum, *zu*, *sich*, *das*, & insertionibus particulae *ab*, & numeri 9., & in transpositionibus particularum *Zuuer an* & *an Zuuer ab*, similibusque, & adeo in minutissimis minutiis consistunt, ac probabilissime sphalmata sunt typographica: tantum tamen abest, ut collatio haec dubiam reddat accuratam exempli Originalis expressionem, ut potius indicia suppeditet accurationis; e.g. in art. XXVIII. von der Bischoffe Gewalt. §. Dafs aber die Bischoffe sonst Gewalt &c. circa finem exempla V. libri Concordiae Dresdensis in fol. (u), & vnum Dresdense in 4., quae D. Praeses possidet, legunt *wirdet* pro *wird*; MVHLIVS p. 153. existimat e Veteri Dialecto retentam esse vocem *wirdet* in vna editione, & in Viennensi columna I. (cum altera editio Dresdensis a. 1580. quam etiam consuluerat; habeat *wird*) at editiones Germanicae IV. a. M. D. XXX., quae sine dubio ex primis delineationibus Confessionis ante exhibitionem sunt excusae, habent

D 2

(u) Inter quinque haec exempla libri Concordiae Dresdae circa a. 1580. in fol. impressa, tres distinctas editiones observavit D. Praeses; illa, quam tertiam ex variis indiciis esse censet, litteras vocum, quae intermixtae sunt, latinarum erectas habet, sicut celeberr. HANII *ἐκδόσις* prima, quam describit in Hist. Critica A. C. p. 30. sed in nullo horum quinque exemplarium leguntur variae illae lectiones, quas Muhlius & Hanius e prima *ἐκδόσει* annotarunt, e. g. fol. 17. b. lin. ult. 29. pro 2. & fol. 18. a. in medio *wird* pro *wirdet*. Ergo differt Hanius liber Concordiae Dresdensis a tribus distinctis editionibus Feuerlinianis. Ergo sunt quatuor distinctae editiones libri Concordiae Dresdensis. Magnificus CYPRIANVS in Hist. A. C. p. 158. legit in aliquo exemplo Concordiae Dresdensis & quidem in A. C. atque introitu Abusuum *freundlich*, loco vocis *freuentlich*; hanc discrepantem lectionem neque Muhlius & Hanius annotarunt, neque in exemplis Feuerlinianis extat: Ergo Cyprianica editio libri Concordiae Dresdensis differt a quatuor ante indicatis editionibus. Ergo quinque sunt distinctae *ἐκδόσεις* libri Concordiae Dresdensis circa annum 1580. in folio.

habent *wirde*, *wert*, *wird*: Quod igitur Dresdenses editiones habent *wirde*, pro *wird*, neque primis delineationibus Confessionis, neque studio purioris dialecti Germanicae, sed vnice mirabili studio accuratissime exprimendi exemplum Originale, est tribuendum; accedit, quod editiones Concordiae Dresdenses, quae vocem *wirde* habent, recentiores paulo sint, quam illa Muhliana & Haniana, quae *wird* legunt, adeoque curam Editorum vel in hac vocula restituenda luculentissime arguunt. Accuratissima itaque reliquis editionibus, & pro genio, immo ultra genium illius seculi non admodum Critici, editio in libro Concordiae obuia, habeatur necesse est, ita ut non nisi paucissima supersint menda, critica manu & labore facile tollenda (x). Quod vero attinet ad primam illam editionem Germanicae Confessionis & Apologiae Witebergae a. M. D. XXXI. in 4. apud Ge. Rhau impressam, quamvis titulus Latinae editionis Principis eiusque verba: *Beide Deudsch und Latinisch* facile persuadere possint, & multis persuaferint, Germanicam aequae ac Latinam publica aliqua autoritate ex exemplari bonae fidei fuisse emissam, quamvis magnus noster CHEMNITIVS editionem illam pro authentica habens Corpori doctrinae Iulio inferuerit (y), quamvis status Evangelici in Conuentu Naumburgensi a. 1561. simili elogio eandem insigniuerint (z), *αὐτοψία* tamen, & collatio huius editionis cum Confessione in libro Concordiae reperiunda, docent, recedere illam editionem primam Witebergensem Germani-

(x) v. HANII Hist. Critic A. C. p. 30. sqq. conf. CYPRIANI Hist. A. C. cap. XI.

(y) CYPRIANI Hist. Aug. Conf. p. 148.

(z) v. HOENNII Hist. des Naumburgischen Convents p. 86. sq.

manicam ab Originali, non quidem in dogmatibus, aut eadem proponendi modo, neque tamen in meris minutiis minutissimis, solisque sphalmatibus typographicis, sed in mutationibus rerum quarundam, quae sunt accessoriae, nec sensum turbant, studio factis, e. g. in art. I. cuius initium in Originali hoc est: *Erstlich wird eintrechtiglich gelebret vnd gehalten*, editio illa Witebergensis haec habet verba: *Erstlich leren vnd halten wir eintrechtiglich*. In Antithesi eiusdem articuli haec editio commemorat Iudaeos, de quibus in Originali exemplo altum est silentium. Dubia autem ante indicata ita soluenda esse existimo: Praefationem editionis Latinae Principis, quae publicam quandam auctoritatem ac exemplar bonae fidei allegat, ad solam Latinam, non autem ad Germanicam Confessionem pertinere, inde constat, quod in tot repetitis vtriusque Confessionis, Latinae quippe ac Germanicae, editionibus maxime Witebergensibus, Praefatio illa nunquam Germanicae, saepissime autem Latinae Confessionis, praemissa conspiciatur; Nemoque est, qui non intelligat, CHEMNITIVM & Status Euangelicos in Conuentu Naumburgensi congregatos, ut editionem illam Germanicam Witebergensem pro authentica habuerint, non curis Criticis, sed his permotos fuisse rationibus, partim, quod hanc, nulla quippe in sensu mutatione deformatam, editionibus a Philippo etiam quoad dogmata circa a. M. D. XL. immutatis, opponerent, partim quod haec, cum semel in manibus hominum esset, retinenda prudenter videretur.

§. XIII.

Cum hoc optimae fidei exemplari cum sedulo con-

tuliffem *quinque editiones Germanicas* anni M.D.XXX. magnum collegi variantium lectionum numerum, e quibus potiores nunc excerpturus, primo semper loco genuinam lectionem e libro Concordiae, deinde recedentes ab illa lectiones editionum antiquissimarum indicabo, editiones autem has numeris I. II. III. IV. V. secundum ordinem §§. V. VI. VII. VIII. IX. in descriptione earundem generali observatum, distinguam.

In Praefatione.

1. zu ersehn. I. II. III. IV. V. zu verston.
2. nicht recht. I. II. III. IV. mit Recht.
3. ausgelegt. I. II. III. IV. auffgelegt.
4. 26. zu Speyer. I. II. III. IV. V. 28. zu Speyer.
5. bey dem Babst vmb ein Concilium I. II. III. IV. bey dem Babst vnd ein Concilium.
6. das E. K. M. gewis wer, das durch den Babst solch General Concilium neben E. K. M. zum ersten auszuschreiben bewilligen, vnd daran kein Mangel erscheinen solt. I. II. III. IV. V. dass E. K. M. gewüß wäre, das durch den Babst das General Concilium ze halten nit gewegert, so wäre E. Key. Maiest. gnedigs entbietens zu fürderen vnnnd ze handlen, das der Babst sölich General Concilium, nebent E. Key. Maiest. zum erstē auffzeschreyben bewilligen, vnd daran kein mangel erscheynen solt.
7. geschlossen. I. II. III. IV. geflossen.
8. öffentlich. III. ogentlich.

in Articulo I.

9. one stück, one end, unermesslicher macht. I. II. III. IV. V. *on stück, unermessner macht*
10. Weyßheit und Güte. I. II. III. IV. V. *Weyßheit und güte, on Ende.*
11. Valentiniani, Arian, Eunomiani, Mahometisten und alle dergleichen, auch Samosatani, alt und neuw, so nur &c. I. II. III. V. *Valentiniani, Arriniani, und alle dergleichen, so nun &c.* IV. *Valentiniani, unde alle der geliken, so nu &c.*
12. so nur eine Person sezen. I. II. III. *so nun &c.* IV. *so nu &c.*

in Articulo II.

13. nicht für sünde haben. I. II. III. IV. *die erbsünd nit für sündhaltend.*

in Articulo III.

14. dass Er ein Opfer were, nicht allein für die Erbsünde, sondern auch für alle andere Sünde, und Gottes Zorn versünet. I. II. III. IV. *dass er ein Opfer wäre nit allein für die erbsünd, und Gottes Zorn verdienet.* V. *dass er ein Opfer wäre, nicht allein für die erbsünde, und Gottes Zorn versünet.*

in Articulo IV.

15. sondern dass wir vergebung der sünden bekommen, und für Gott gerecht werden aus Gnaden um Christus willen durch den Glauben. I. II. III. IV. *sondern bekennen vergebung der sünd, und werd*
dind

dind gerecht vor Gott auffgnaden, um Christus willen, durch den Glauben. V. Sondern bekommen vergebung der sünden und gerecht werden für Gott &c.

in Articulo V.

16. *welcher den Glauben, wo und wenn er will, in denen so das Evangelium hören, wircket. I. II. III. IV. V. welcher den glauben würcket, wo und wie er wil in denen, so das Evangelium hörend.*
17. *dass wir durch Christus verdienst, nicht durch unser verdienst, einen gnedigen Gott haben. I. II. III. IV. V. dass wir durch Christus verdienst einen gnedigen Gott habend.*
18. *ohn das leibliche Wort des Evangelii, den heiligen Geist &c. I. II. IV. one das lieplich wort des Evangelii des heiligen geists &c. III. one das lieplich wort des Euangelii des heiligen geists durch eigene bereitung, gedancken vnd erlangen.*

in Articulo X.

19. *gegenwertig sey. I. II. III. IV. V. gegenwertig sey gegeben.*

in Articulo XII.

20. *so sie zur Buße kommen mögen, vergebung der sünde erlangen. I. II. III. IV. V. so sy zur büß kommend, vergebung der sünd erlangend.*

in Articulo XVI.

21. *und andern ublichen Rechten. I. II. III. IV. V. vnd vndern vnbillgen rechten.*

in

in Articulo XVIII.

22. one Gnad. I. II. III. IV. V. *one Grund.*

23. Newigkeit. IV. *nichtigkeit.*

in Articulo XIX.

24. erhelt, I. II. III. IV. *erbept.*

in Articulo XX.

25. ermahnung gethan. I. II. III. IV. V. *meinung ge-
than.*

26. vor dieser zeit. I. II. III. IV. V. *zu dieser zeit.*

27. gesezte fasten. IV. V. *gesetze, fasten.*

28. darzu haben sie auch gelernet nun vom Glauben
zu reden. I. II. III. IV. *darzu habend sy auch ge-
lert nichts vom glauben zu reden.*

29. ruhe und frieden mit Gott. I. II. III. IV. V. *rum
und frieden vor Gott.*

30. durch eigene menschliche Kräfte regieret. I. II.
III. IV. V. *durch eigne menschliche schrift regieret.*

in Epilogo.

31. so viel aus der Veter schrift zu vermercken, nicht
zuwieder noch entgegen ist. I. II. III. *so viel aus
der vätter schriftten zu vermercken nach entgegen
ist. IV. so vel uth der Veder schrifttho vormercken,
nicht entgegen. V. so viel aus der Veter schriftten
zu vermercken noch entgegen ist.*

32. one einigen bestendigen grund. I. II. III. IV. V.
ein eynigen bestendigen grund.

in Articulo XXII.

33. der Cardinal Chufanus, I. III. IV. *Casanus* II. V. *Cufanus*.

in Articulo XXIII.

34. mit Gewalt abgedrungen, welche &c. I. II. IV. V. *mit Gwalt abtrungen, hat Calixtus thon. III. pro thon habet than.*
35. Conciliis. I. II. III. IV. *Consiliis.*
36. die scherff und rigorem lindern. I. II. III. V. *die scherpfte unnd reuche lindern. IV. de scherpe unde rode senfften.*
37. gewlich und ubermacht. I. II. III. *übernacht. IV. aver den acht.*
38. also kan auch kein Gelübde Gottes Geboth endern. in I. II. III. IV. *haec verba defunt.*

in Articulo XXIV.

39. durchs Sacrament erinnert werden. I. II. III. IV. V. *durchs Sacrament vernehmend.*
40. neben der Pfarr-Messe, I. II. III. IV. V. *neben der opffer Mess.*

in Articulo XXV.

41. wer kennet die Missethat? I. II. III. IV. *missethat uñ irrung.*
42. und Ieremias spricht. I. II. III. IV. *omittunt.*
43. alle sehen. I. *sehenn, III. tzeichen, IV. seggen V. zeichen,*

44. Chrysoſtomi. I. II. III. IV. V. *Chriſoſtom. 4.*

in Articulo XXVI.

45. ἐπιεικείας. I. II. III. IV. V. *billigkeit.*

46. dieweil. I. II. III. IV. V. *damit.*

47. viel fromer Leute. I. II. III. IV. V. *vil fromer geleter leut.*

48. durch eigene erwelte Werck. I. II. III. IV. V. *durch eygnen Gewalt uñ erwelte werck.*

49. und das mans on beſchwerung des gewüſſens halten ſoll. I. III. *und daſſ man ein beſchwärung ꝛc.* II. V. *und das man nit ein beſchwärung ꝛc.* IV. *unde dat man nñ beſchweringe der Conſcientien holden ſchal.*

50. glauben und liebe zu leren. I. II. III. IV. V. *glaube und leere zu lieben.*

in Articulo XXVII.

51. die auch viel Mönichen übel gefallen hat. I. II. *auch viel mengem ꝛc.* III. *auch viel manchem.* IV. *ok vel mannigem ꝛc.*

52. ſo uberredt man ſie. I. II. III. *ſo überrennend ſy.* IV. *ſo lopen ſe.* V. *ſo übereilen.*

53. das die Mönche gelehret. I. II. III. IV. V. *das die münch nit gelert.*

54. unglimpflich treiben. I. II. III. IV. V. *öuglich treiben.*

55. des Armuts. I. II. III. IV. *des mun'ds.*

56. das wir auch indessollen eusserlich mit fleiß gute wercke thun, und unsers Berufs warten. IV. *omittit.*
57. Es hat auch Gerson in vor zeiten. I. II. III. IV. V. *Es hat auch Gerson, Canzler Parisiensis vorzeiten.*
- in Articulo XXVIII.
58. so ordentlich gewelet. I. II. III. IV. V. *so ordentlichen gewalt habend.*
59. leren oder ordnen. IV. *leren edder ordeln.*
60. Nu ist dieses öffentlich wider Gottes befehl und Wort der meinung gesetzte zu machen oder zu gebieten. I. II. III. IV. *Nun ist dieses öffentlich wider Gottes befehl und Wort gesetzt, der meinung zu machen und zu gebieten.*
61. das ihnen der Gewalt zu bessern. I. III. IV. *das den schelmen der gwalt zu bessern. II. das yhm der gewalt &c.*
62. welches ist der schatten---in Christo. I. II. III. IV. V. *omittunt.*
63. ein schein der Warheit. I. II. III. IV. V. *eynen schein der Weyßheit.*
64. so bestehet nu in der Freyheit. I. II. III. IV. V. *omittunt.*
65. Gal, 5. IV. *Gal, 2.*
66. disputationes. I. II. III. IV. V. *distinctiones.*
67. vnd epijciren. I. II. III. IV. V. *omittunt.*
68. Canones, wie sie lauten. I. II. III. IV. *wie die Leviten.*

69. Schisma. I. II. III. *Zertrennung* IV. *ertrenninge*.
in Epilogo.
70. unrichtigkeit. IV. *underrichtinge*.
71. Es hatten auch die Pfarrer unendlich gezenk mit den Mönichen. I. II. III. IV. *Es battend auch die Pfarrherrn unendtliche gezenk mit denen münich schelmen*.
72. der Leichpredigten. I. II. III. IV. V. *der predigen*.
73. daß indeme jemens ichtes zu Haß wider oder unglimpff geredt. I. *das indem yemants eützit zu haß oder unglimpff geredt*. II. *das inn dem yemants eützig zu haß* &c. IV. *dat yndeme yemande wat tho bat edder unglimp* &c. III. *das jnn denn yemants yetzit* &c.
74. unterthenigste. I. II. III. IV. V. *underthenigste gehorsame*.
75. Iohannes. I. II. III. IV. V. *von Gottes gnaden Iohannes*.
76. post Philippum Landgravium Hassiae I. II. III. IV. V. *inserunt Iohann Friedereich Herzog zu Sachsen, Franciscus Herzog zu Luneburg*.
77. Wolffgang. I. II. III. IV. V. *Wolff*.
78. post hunc Wolfgangum Anhaltinum Principem I. II. III. IV. V. *addunt: Albrecht Graff und Herr zu Mansfelden*.
79. die Stadt Nürnbergk, die Stadt Reutlingen. I. II. III. V. *die geschickten der Statt Nürenberg, di-*
E 3 ge-

*geschickten der Statt Reutlingen. IV. de Geschicke-
den der Stadt Nörenberg, de Geschickeden der Stadt
Rüthlingē.*

§. XIV.

Latina Confessio Augustana, quamuis originale & authenticum eius exemplum, quod Caesari Carolo V. in Comitibus Augustanis a. 1530. exhibebatur, aequae ac Germanicum in Archiuo Imperii Moguntino adhuc sartum tectumque superfit, & asseruetur (a), nunquam tamen, quemadmodum Germanica, ex authentico illo exemplo illustri cum cura descripta in lucem prodiit. Existimatione interim quasi authenticae & accuratissimae iure suo illa editio valet, quae cum Apologia *Witebergae a. M. D. XXXI. apud Georgium Rhauin 4. excusa est*; & Princeps editio Latinae Confessionis dici & solet, & meretur. Hoc probaturus I. & praecipuam rationem sumo e Praefatione, quae, vti huic editioni primum praefixa est, ita & de hac sola recte & perfecte intelligitur: etiamsi enim ipsa haec Praefatio non modo editioni posteriori *Witebergensi*, quae eodem anno M. D. XXXI. in 8., tantum quoad verba prodiit mutata, sed etiam editioni a. M. D. XL quoad sensum mutatae & deprauatae, huiusque repetitionibus praemissa sit, in his tamen 1) mutuata a priore & transsumpta, non denuo facta est. 2) transsumpta sed non in omnibus, quia in locum *duorum mensium*, ante quos deprauata

Con-

(a) Id quod D. Praeses ex testimonio fide longe dignissimo Viri Illustris *ΑΥΤΟΠΤΗΣ* nouit; vt fabulis annumeranda & teste idoneo destituta, sit illa relatio, Latinum exemplum A. C. Bruxellas esse asportatum.

Confessio ibi dicitur publicata, hic *semestre* substituitur: idque 3) euidentissima, si editiones anni M. D. XL. & sequentium spectes, falsitate, vnde simul quam optime patet, nec in reliquis hanc Praefationem perfecte quadrare in editiones, Witebergenfi a. M. D. XXXI. in 4. posteriores. Quibus accedit, quod Melanchthon tunc temporis adeo se dederit modestum, vt Apologiae, quam ex integro non tamen solus refinxerat, ideo, quod in articulo de Iustificatione quaedam ex sua solius sententia mutasset, nomen suum & in Praefatione & in Apologia profiteretur. (§. XI.); cum vero id neque in Praefatione Confessionis, quam tamen sine dubio conscripfit, neque in Confessione ipsa fecerit, hic suo arbitrio, immutandique pruritui non fuisse velificatum, longe est manifestissimum. His de causis primum Praefationi huic tribuo auctoritatem mediam, inter publicam, quae Principum nomina prae se ferre deberet, atque priuatam, quae a solo Melanchthone esset; deinde ex Praefatione similem assigno auctoritatem Confessionis ipsi, cui haec Praefatio primum praefigebatur. Cum enim Philippus in Praefatione auaro typographo, qui priorem editionem deprauatam emiserat, primo exprobret loco, quod prorsus ignorantibus Principibus, qui Confessionem Caesari exhibuerunt, eam publicauerit, & deinde iudicet, ad existimationem Principum & ad religionem pertinere, praestare, ne ipsorum titulis spargantur in vulgus huius generis mendosa scripta, vi oppositionis sequitur, hanc editionem non inconsciis Principibus, nec sine eorum approbatione, & cum summa fide & accuratione, quae non solum existimationi Principum, sed etiam religioni, a Philippo hic allegatae, apta fue-

fuerat, typis fuisse diuulgatam. Equidem non sum nescius, in der nochmaligen Haupt-vertheidigung des Augapfels Cap. XXIII. p. m. 144. aduersus Forerum negari, *Confessionem hanc nomine Statuum Lutheranorum fuisse publicatam, quod neque Praefatio vel verbulo, neque Titulus id indicent*; sed quoque obseruaui, B. HOEO maxime sermonem esse de editione Witebergenfi a. M. D. XXXI. in 8. sola Philippi priuata autoritate in paucis mutata, quam Forerus vel solam viderat, vel saltem editione eiusdem anni in 4. excusa habuerat priorem; Hanc HOEVS responsione 1. soli Philippo vindicat, eandem ergo responsione 2. negat, nomine Statuum Lutheranorum prodiisse; Atque si vel maxime haec negatio etiam ad editionem in 4. fore extendenda, haec tamen negatio de omnibus Statibus Euangelicis, non de Principibus quibusdam, de nomine Statuum, non de scientia & approbatione, & de expresso consensu, non de tacito, quem ex oppositione paulo ante elicui, intelligenda esset. Rationem II. ex eo duco, quod IO. WIGANDVS, cum editionem hanc Principem, e Bibliotheca Pauli Sperati acceptam, Regiomonti a. 1577. denuo ederet, in praef. testatus fuit, *consilio Lutheri & aliorum hoc exemplar ecclesiae Dei communicatum esse, & certis probauit argumentis, genuinum, verum, authenticum atque primum esse, quae omnia repetit, approbat, ideoque publicam quandam autoritatem & editioni Principi & Praefationi eiusdem tribuit CALOVIVS in Critico S. super A. C. p. 82. Nec III. minus id habet roboris, quod Consilarii Politici atque Theologi Principum & Statuum Euangelicorum, cum primae Latinae editioni libri Concordiae Lips. 1580. in 4. ex praecipitantia*
editio

editio Confessionis Witeb. a. 1531. in 8. immista esset, statuerint, in posteriori editione, quae Lipsiae a. 1584. in 4. facta est, & in omnibus aliis sequentibus, *exemplar Confessionis primo editum* (Witebergae a. 1531. in 4) & *non mutatum, omnino & sancte retinendum esse*; quem admodum NIC SELNECCERVS in epistola ad lectorem, huic posteriori editioni subiecta, luculenter testatur (b). Confirmabo nunc assertam editioni Latinae Principi auctoritatem confutatione dubii, quod ANDR. FABRICIVS Leodius, Theologus Romanensis, Praepositus Oettingensis, & Ducum Bauariae quondam Confiliarius, suggerit in Harmonia Augustanae Confessionis (c); siquidem in Praemonitione ad Christianum lectorem perhibet, *se hoc in libro Confessionem ipsam, non mutilatam, non arrosam, non interpolatam, sed integram, sed de verbo, ad*
F ver-

(b) Hanc etiam editionem A. C. Latinae Principem, non Germanicam B. IO. SAUBERTVS Pater, grauissimus quondam Norimbergensium Theologus, tanti fecit, vt suum exemplar preciose compingi, & laminis argenteis ornari curauerit, atque titulo sua manu haec subscripserit: *Hic vero liber ille est, quem cum centum aureis & longe pluribus non permutauero. Das ist eben das Exemplar anno 31. gedruckt, darmit man die vnverschämte Falsarios zu schanden machen kan.* D. Praesidis B. Pater IO. CONR. FEVERLINVS Superintendens Noerdlingensis, qui hanc editionem Principem Latinam a. 31. in 4. non autem Germanicam possedit, verba illa Sauberti, ex eiusdem exemplo preciose compacto in suum transcripserat. Ex quo B. ZELTNERVS (nam D. Praeses cum eodem hoc communicauerat exemplum) sine dubio accepit, quae de veneratione Sauberti erga editionem A. C. Witeb. a. 31. in 4. in Histor. Io. Luffti p. 37. refert, Latinam non distinguens a Germanica. Hinc vero B. FABRICIVS in Centif. Luth. p. 588. & Celeberr. HANIVS in Hist. Crit. A. C. p. 58. de Germanica editione mentem Sauberti interpretati sunt, cum de sola Latina Saubertus intelligi debeat.

(c) cuius editione secunda Colon. 1587. in fol. e Bibliotheca D. Praesidis vtor.

verbum, ex Prototypo, quod Carolo V. Caesari oblatum fuit, descriptam primo loco collocare, atque editionis nostrae Principis recessione ab hoc suo Prototypo ad marginem annotare; quod etiam in articulis XVIII. XXI. XXIV. XXVII. XXVIII. &c. &c. praestitisse, & hac ratione illam editionem sua priuasse autoritate, sibi videbatur. In contrarium autem iam dudum solidissime obseruarunt Theologi nostri (d): 1. Fabricio huic professo, aperto, & maledico, ne dicam rabioso, Confessionis nostrae hosti, nullam in hac causa fidem adiungi posse; 2. maxime, quod non commemorat, multo minus probat, vbi a quo & quibus testibus suum exemplar ex prototypo descripserit. Quibus obseruationibus addatur peruelim 3. ex eo, quod Fabricius Prototypum suum non ex Moguntino Tabulario aut a Caesare accepisse scribit, quod sane, si ipsi contigisset, plus quam stentorea voce maximaque cum iactatione debuccinasset, admodum probabile fieri, habuisse ἀπόγραφον aliquod, vel ex Archiuo Ducum Bauariae, vel e Bibliotheca cuiusdam Theologorum Romanensium, Augustae in ipsis Comiciis descriptum, quod non satis apta nomenclatura πρωτότυπον venditat, imperitis quippe facillime persuasurus, Confessionem nostram Caesari fuisse ἐντυπῶν exhibitam. 4. apographon illud Fabricii Augustanum, seu stilo Fabricii, Prototypum, mendosissimum esse, plurimisque, quorum potiora nota (e) sistet, sphalmati-

(d) WIGANDVS in praef. A. C. a se editae, citante CALOVIO in Critico S. super A. C. p. 84. sq. CALOVIVS h. l. & RIXNERVS in Diss. de autoritate A. C. Helmst. 1675 §. 20.

(e) e. g. Art. 15. *Sunt*, pro, *sint*. Art. 16. *Alii*, pro, *aliis*, ibid. vox *debet* omissa est. Art. 18. *Diuino gubernaculo sustinuit*, pro, *diuino gubernati-*

matibus deformatum, proinde apertissime falsum, tale exemplum Caesari fuisse oblatum. Si quis vero hic exciperet, sphalmata haec in illo Prototypo forte non extitisse, sed Fabricio demum inter describendum, vel excudendum suborta esse, non, quoad maiorem partem, valde refragarer; adderem autem 5. Fabricium etiam nostram Principem editionem quam negligentissime contulisse, & multa praetermisisse loca, in quibus a suo Prototypo diffidet (f); hinc vero concluderem, prorsus nullam in Fabricio Criticam fuisse accurationem, ipsumque ideo ad obterendam Principis editionis auctoritatem, ne tantillum quidem pollere. 6. Specimen manifestissimum, ex quo citra omnem dubitationem cognoscatur, Proto-

F 2

typon

bernaculo subsistunt. Art. 20. *Inducunt*, pro, induunt. *Laudandum*, pro, laudandam. Art. Abus. *Aut*, pro, ad Art. de Missa. *Minatus*, pro, minatur. *Vero*, pro vere. Art. de Confess. (*Praeterrefactis*,) pro, perterrefactis. Art. de Discr. Cibor. *De remedio esse*, pro, de re non illicita sed media esse. Art. de Vot. Mon. *Quod*, pro, quam. *Effectus*, pro, effectum. *Offenduntur*, pro, offunduntur. Art. de Potest. Eccles. *Cum hoc mandat*, pro, cum hoc mandato.

(f) e. g. Art. 3. Prototypum sic habet: *Idem descendit ad inferna, & vere resurrexit a mortuis tertia die.* Princeps Editio: *Idem descendit ad inferos, & vere resurrexit tertia die.* Art. 6. Prot. *Per bona opera.* Ed. Pr. *Per ea opera.* Art. 7. Prot. *Pure.* Ed. Pr. *Recte.* Art. 13. Prot. *Itaque utendum est sacramentis ita, ut fides accedat, quae credit promissionibus.* *Damnant igitur illos, qui docent, quod sacramenta ex opere operato iustificent.* Ed. P. *Itaque utendum est sacramentis ita, ut fides accedat, quae credat promissionibus, quae per sacramenta exhibentur & ostenduntur.* *Damnant igitur illos qui docent, quod sacramenta ex opere operato iustificent, nec docent fidem requiri in usu sacramentorum, quae credat remitti peccata.* Art. 20. Prot. *Et ne quis videatur cauillari posse.* Ed. P. *Et ne quis cauilletur.* Prot. *Sed scirent fide in Christum apprehendi gratiam & remissionem peccatorum.* Ed. Pr. addit: & iustificationem. Art. 21. Prot. *Tota dissensio est de paucis quibusdam abusibus.* Ed. Pr. *Sed dissensio est de quibusdam abusibus.* Art. de v-traque Spec. Prot. *ut testatur canon.* Ed. Pr. *ut testantur Canones.*

typon huius Fabricii nullius omnino esse fidei, exhibet artic. XVIII. August. Confessionis, cui clausulam damnatoriam in editione Principe demum adiectam, in Prototypo non legi, ad marginem perhibet: Ast IO. COCHLAEVUS, vnus ex praecipuis Theologis Romanensibus, qui praelectionem Confessionis auscultarant, nomine Caesaris & Principum Catholicorum Responfionem Confessionis opposuerunt, atque sine omni dubio exemplum authenticum inspexerunt, in Discussionem (quam Fabricius Harmoniae A. C. inseruit) art. XVIII. p. 293. ex additione damnatoria ipsissima verba repetit; *Vtrobique* (in Confess. & Apologia) *damnant eos, qui hominem propriis naturae viribus docent posse praecepta Dei facere, quoad substantiam actuum.* Immo ipsa illa Responfio nomine Caesaris & Catholicorum Principum scripta adhuc Art. XVIII. haud obscure indicat, damnationem Pelagianorum in authentico exemplo fuisse: approbat enim articulum, *quia sic Catholicos conuenit media via incedere, ne nimium tribuatur libero arbitrio cum Pelagianis &c.* 7. Variationes, quarum Fabricius editionem nostram insinuat, tam paucae sunt, nihilque adeo sensui & rebus nocent, vt, si vel maxime (quod tamen omni specie veritatis caret,) in his ab exemplo authentico recederet, parum tamen inde decederet eiusdem auctoritati, atque in plerisque, immo reliquis omnibus locis, integritas editionis nostrae Principis ipso aduersarii testimonio confirmaretur. Restat vt scrupulum e medio tollam, quem REINECCIUS de libris nostris Symbolicis accurate edendis optime meritis, iniicere posset, dum in Iusta Animaduersione in Monitoriam Ienenfem. p. 29. tradit, Principem hanc editionem *in minutissimis ab authentico discrepare*; e.g. quod habeat
prae-

praefata pro praedicta, Mosi pro Mosis, fides pro fides in Christum: ad quod respondeo, cum Reineccius non indicaverit, ubi & quando vel ipse vel B. ITTIGIVS (quem in multis sequi solebat) oculis subiecerint exemplum authenticum, ex ingenio has, quamvis in minutiis, factas esse correctiones, atque cum nulla evidens ratio has correctiones requirat, etiam in his editioni Principi inhaerendum esse existimo, usque dum inspectio authentici exempli docuerit contrarium.

§. XV.

Cum hac Principe editione Latina A.C. utramque editionem Latinam de a. M. D. XXX. collaturo, a posteriore faciendum est initium, atque ostendendum ulterius, quod §. XI. iam ex parte rationibus docui, hanc esse ipsam eandem editionem illam Principem, quam summi nostri Theologi iuxta atque Critici tot pro merito encomiis ornantes, cynosurae instar commendarunt. Ut enim ad annum M. D. XXXI. & ipsam Confessionem & annexam illi Apologiam plerique retulerint, solis MVLLERO & HOECKERO exceptis, ex eo factum est, quod tale exemplum, cuius titulus praeter annum exhibitionis etiam annum impressionis M. D. XXX. exprimat, oculis suis non viderint, visa autem ipsis exempla vnice sub finem Apologiae annum editionis M. D. XXXI. exhibeant. Mihi ad manus sunt duo posterioris generis exempla, (g) alterum e Bibliotheca Parentis
F 3 mei

(g) utrumque horum etiam in lautissimo librorum apparatu Praeceptoris mei ad cineres colendi, Viri S. R. D. D. CRVSH afferuatur; Cuius ut in me magna merita, ita & benevolam horum communicationem, gratissima hic recolo testorque mente.

mei Optimi, alterum e Bibliotheca D. Praefidis; Quae si ex solo titulo aestimes, & duas diuerfas inter se editiones, & vtramque ab illa editione, quae annum impressionis M. D. XXX. in fronte gerit, distinctas facillime crederes, ita, vt loco vnius editionis Principis tres paris autoritatis editiones (singulis enim singula criteria huius autoritatis competunt,) essent statuendae; In titulis trium horum exemplarium haec est differentia; *Primum*, quod §. XI. descripsi, habet, litteras maiusculas (versales dicunt) in omnibus vocabulis, Confessionem & Apologiam designantibus, atque sic titulus totam paginam vsque ad imam oram implet: vltima verba sunt: *Witebergae M. D. XXX.* Alterum exemplum, quod mei Patris est, sola vocabula, quae Confessionem indicant, litteris maiusculis, has autem voces: *Addita est Apologia Confessionis*, minusculis in titulo exprimit, ideoque titulus iste per totam paginam non est dispersus: subnexus autem est solum nomen Witebergae sine omni numero, qui in priori titulo subiectus est nomini loci. *Tertii* exempli, quod D. Praefidis est, titulus solam primam lineam: *Confessio Fidei*, litteris maiusculis, reliqua omnia litteris minusculis impressa habet, atque hinc vltra paginae dimidium haud multum implet spatii: Solum quoque Witebergae vocabulum, sine mentione anni impressionis, titulo subiunctum est, hocque loci Nomen litteras maiusculas, at verba: *Beide Deudsch und Latinsch*, & verba *Psalmi 119: Et loquebar &c.* litteras minusculas tribus his in titulis prae se ferunt. Praeterea Primus & Secundus titulus hoc exigui discriminis habent, quod quarta linea in illo desinat in syllabam CO, in hoc in duas syllabas COMI, ex voce Comiciis, quam quinta absoluit

uit linea. Ad interiora vero totius libri quod attinet, quoad
tueram, sedulo inter se contuli haec tria exempla, ac de-
prehendi, paginam paginae, lineam lineae, vocem vo-
ci, syllabam syllabae, litteram litterae, in singulis exa-
ctissime conuenire; nisi quod in plagula A. fol. iii in pa-
ginae prioris medio, & folii sequentis, paginae postero-
ris linea 14. & 30., exemplum Primum habeat *cha-
ritate*, Ambo autem reliqua exempla, *caritate* (h). V-
nam igitur eandemque τυποθεσιαν esse, sola prima plagu-
la excepta, in tribus his exemplis, colligo 1. ex iam indi-
cata accuratissima vel litterarum conuenientia 2. ex eo,
quod tria sphalmata in Confessione & Apologia emendan-
da titulus Apologiae praemissus simillima in tribus his e-
xemplis indicet ratione. 3. quod sphalmata typographica
inter haec non obseruata, nempe *possibi* pro *possibili* pla-
gulae E. fol. 4. p. 1. lin. 4. a fin. & *Christaina* pro *Chri-
stiana*

(h) Vix operae pretium est annotare, in litteris, quibus Typothetae (non
Editores) foliorum ad imam oram plagulas numerare solent, aliquam
valde leuiusculam offendi aberrationem & discrepantiam: nimirum in
plagula A. a. Secundum folium per tria exempla signatum est vno A.
nempe Aij, loco Aaij, & in plagula Bb. folio tertio, signum exempli Pri-
mi est Bij, signum exempli Secundi est Bbiiij, & signum Tertii est Biiij;
has autem correctiones nemo nisi Typotheta inter imprimendum fecisse
videtur; huic etiam foli tribuo correctionem vel deletionem vnus lit-
terulae in ipso Apologiae textu, eiusque linea vltima Bbiiij, atque in vo-
ce *multai*, quae proxime super signum Bb.iiij locum suum occupauit, at-
que Typothetae cum signum hoc corrigeret, non poterat non simul in
oculos vitiosa incurrere; Videlicet in exemplo Primo & Tertio legitur
multai, in Secundo autem, & in Exemplo, quod e Bibliotheca D. D.
Crusii habeo, quodque praeter signum Bb.iiij, quod pro Biiij recte
exhibet, cum nostro Tertio in omnibus idem est, *multa* deprehendi.
Haec ergo exempla, quae in voce *multa* & in signo Bbiiij correctiora sunt
reliquis, etiam ratione impressionis reliquis posteriora, recte iudica-
buntur.

stiana in plagula F eiusque paginae secundae linea 5. ab initio, his tribus in exemplis deprehendatur. Vocabulum autem *charitate* quod in primae plagulae folio tertio & quarto Primum exemplum habet, in reliquis autem *caritate* legitur, & diuersa titulorum forma, indicio mihi est, non solum titulum, quem etiam cum ultimo folio plagulae primae vnum esse continuum, obseruare licet, sed totam plagulam, adeoque etiam binas folia, in quibus illud vocabulum mutationem sustinuit, denuo prelo subiecta impressaque fuisse; atque cum Philippus vocem caritatis absque h. exprimere consueuerit, e. g. in trium horum exemplarium plagula Q. pagina secunda lin. quarta ante ultimam, apprime patet, posterioribus curis deberi *caritatem*, *charitatem* autem primae impressionis erratum esse, & proinde plagulam primam illius exempli, quod annum impressionis M.D.XXX. in titulo indicat, priorem fuisse prima plagula duorum reliquorum exemplorum, quae hocce impressionis anno non sunt insignita.

§. XVI.

Sola nunc illa editio Latina A. C. superest, quae a. M. D. XXX. sine Apologia prodiit, §. X. generalius recensita, cuius magis specialem adhuc meum est dare descriptionem; omnes proinde memoratas lectiones variantes, praecipuasque scriptionis differentias, quibus ab editione Principe recedit, hic indicabo, Littera P. *Principem*, Littera A. *Antiquiorem hanc* editionem designaturus.

Titulus.

1. P. Confessio Fidei exhibita inuictis. Imp. Carolo V. Caesari Augusto, in Comitijs Augustae, Anno M. D. XXX. Addita est Apologia Confessionis. Beide, Deudsch vnd Latinisch. Psalm. 119. Et loquebar &c. Witebergae. A. *Confessio exhibita Caesari in Comitijs Augustae, Anno M. D. XXX. Psalmo 119. Et Loquebar &c.*

2. P. Ad lectores praefatio Editoris. A. *nullam habet Editoris praefationem,*

Praefatio ad Caesarem.

3. P. religionis hostem. A. *omittit religionis.*
4. P. dissensionibus. A. *dispositionibus.*
5. P. Elector & Principes. A. *Electores & Princeps.*
6. P. hic Augustae. A. *his Augustae.*
7. P. Quod si & ceteri. A. *Si ceteri.*
8. P. vt quantum honeste fieri potest, conueniamus. A. *& quantum honeste fieri potest, conuenire.*
9. P. inter nos. A. *inter uos.*
10. P. Ex hac. A. *Et hac.*
11. P. ex super abundanti. A. *ex super habundanti.*
12. P. comparituros. A. *comparituros nos.*
13. P. & causam dicturos. A. *omittit.*
14. P. in tali generali. A. *in eodem casu in tali generali.*
15. P. solenniter. A. *solemniter.*

Articul. I.

16. P. impartibilis. A. *impatibilis.*
17. post verba: *Spiritus Sanctus* editio Antiquior habet magnum spacium, in cuius medio numerus I. legitur, quasi articulus I. demum inciperet a verbis: *Et nomine personae*: in Principe autem editione numerus I. recte praemittitur verbis: *Ecclesia magno consensu &c.*

Articul. II.

18. P. & cum concupiscentia. A. *& animi concupiscentia.*

Articul. III.

19. P. Item. A. *Idem.*
20. P. vt sint. A. *& sint.*
21. P. defendat. A. *descendat.*

Articul. IIII.

22. P. meritis. A. *mentis.*

Articul. V.

23. P. efficit. A. efficiat.

Articul. VI.

24. P. Item. A. Idem.

25. P. sicut. A. sic.

26. P. accipiens. A. accipietis.

Articul. VII.

27. P. Item. A. Idem.

28. P. sicut. A. sic.

Articul. VIII.

29. P. hypocritæ. A. hipocrita.

Articul. IX.

30. P. pueros. A. omisit.

Articul. X.

31. P. distribuuntur vescentibus. A. ~~vescentibus~~ deest.

Articul. XII.

32. P. isti. A. ipsi.

Articul. XIII.

33. P. proposita. A. propositis.

34. Damnant igitur illos qui docent, quod sacramenta ex opere operato iustificent, nec docent fidem requiri in usu sacramentorum, quæ credat remitti peccata. A. Desunt.

Articul. XV.

35. P. & profunt. A. deest.

36. P. festa & similia. A. *festa similia*.

37. P. tamen admonentur. A. omittit tamen.

Articul. XVI.

38. P. gerere. A. agere.

39. P. nubere. A. deest.

40. P. ciuilia officia. A. *ciuilia iudicia.*
 41. P. Damnant. A. *deest.*
 42. P. tunc etiam. A. *tunc enim.*

Articul. XVII.

43. P. vt sine. A. *& sine.*

Articul. XVIII.

44. P. per verbum spiritus sanctus. A. *verbum spiritus sancti.*
 45. P. bono naturæ. A. *bonis natura.*
 46. Damnant Pelagianos, & alios qui docent, quod sine spiritu sancto, solis naturæ viribus possimus Deum super omnia diligere. Item præcepta Dei facere, quoad substantiam actuum. Quanquam enim externa opera aliquo modo efficere natura possit, potest enim continere manus a furto, a cede, tamen interiores motus non potest efficere, vt timorem Dei, fiduciam erga Deum, castitatem, patientiam &c. A. *haec omnia omisit.*

Articul. XIX.

47. P. videlicet. A. *et.*

Articul. XX.

48. A. numerum XX, omisit & eius loco inscriptionem habet: *De Fide & Bonis operibus.*
 49. P. vt olim. Præterea incipiunt fidei mencionem facere, de qua olim mirum erat silentium. A. *vt olim mirum erat silentium.*
 50. P. Docent nos non tantum. A. *Docent interim non tantum.*
 51. P. de se. A. *omittit.*
 52. P. & alibi. Sic enim inquit de vocatione Gentium. A. *omittit.*
 53. P. fide in Christum apprehendi gratiam. A. *fidem Christum apprehendi gratiam.*
 54. P. & iustificationem. A. *deest.*
 55. P. significet. A. *significat.*
 56. P. significet. A. *significat.*
 57. P. videre in philosophis. A. *videre omittit.*

Articul. XXI.

58. A. numerum XXI. omisit, ita vt hic Articulus quasi continuatio sit Articuli: De Fide & Bonis operibus.
 59. P. scriptoribus nota. A. *scriptoribus nobis nota.*

60. P. sed diffensio est. A. *Tota diffensio est.*
 61. P. de quibusdam abusibus. A. *de paucis quibusdam abusibus.*
 62. P. querela. A. *quærela.*
 63. P. herere. A. *hæere.*
 64. P. Hi quia. A. *Hi qui.*

Articuli in quibus recensentur abusus mutati.

65. P. vicio temporum. A. *omittit.*
 66. P. qui vt inflammant. A. *qui inflammant.*
 67. P. Porro --- non potest. A. *Neque --- potest.*
 68. P. iudicari. A. *indicari.*

De vtraque Specie.

69. P. præcepit Christus. A. *Christus, omittit.*
 70. P. vsum esse. A. *usum esse.*
 71. P. hic mos. A. *is mos.*

De coniugio Sacerdotum.

72. P. querela. A. *quærela.*
 73. P. Gene. 1. A. *Gen. 1.*
 74. P. Ex his. A. *Ex ijs.*
 75. P. prohiberentur. A. *prohiberēt.*
 76. P. natura humana. A. *nostra humana vita.*
 77. P. Ac videntur Ecclesijs. P. *Videntur em Ecclesijs.*
 78. P. notus. A. *vetus.*
 79. P. pariat. A. *pareat.*
 80. P. exerceri feticiam. A. *exercere sententiam.*
 81. P. 1. Timoth. iiij. A. *1. Timoth. 4.*

De Missa.

82. P. cancionibus. A. *concionibus.*
 83. P. ad hoc vnum. A. *ad hoc præcipue.*
 84. P. Assuefit. A. *Assuescit.*
 85. P. vtantur. A. *vtatur.*
 86. P. si qui sunt. A. *ij qui sunt.*
 87. P. Admonentur etiam homines. A. *Atque ante monentur etiã homines.*
 88. P. querelam. A. *quærelam.*
 89. P. collatæ ad quæstum. A. *tarpiter ad quæstum.*
 90. P. a qualibus celebrentur. A. *ut celebrentur.*

91. P. his. A. *ijs.*
92. P. defecerunt. A. *defecerunt.*
93. P. sero incipiunt queri. A. *uero incipiant queri.*
94. P. tam diuturna. A. *tam longa.*
95. P. instituerit. A. *instiuerit.*
96. P. De his. A. *De ijs.*
97. P. hanc. A. *huius.*
98. P. his. A. *ijs.*
99. P. quibus opus est consolatione. A. *omittit, opus est.*
100. P. his. A. *ijs.*
101. P. Chrysostomus. A. *Chrysostomus.*
102. P. presbyteri. A. *presbyteri.*
103. P. presbyteros. A. *presbyteros.*
104. P. presbytero. A. *presbytero.*
105. P. Lib. IX. Cap. XXXVIIj. A. *lib. 9. Cap. 38.*

De Confessione.

106. P. afferat. A. *offerat.*
107. P. accipiat. A. *adeipiat.*
108. P. Ecclesiæ nostræ. A. *deest nostra.*
109. P. Ergo. A. *Erga.*
110. P. Dist. V. Cap. Consideret. A. *Dist. 5. Cap. Consideret.*

De Discrimine Ciborum.

111. P. in Ecclesia. A. *in Ecclesijs.*
112. P. extare. A. *existere.*
113. P. & similes cultus. A. *omittit &.*
114. P. in his. A. *in ijs.*
115. P. Hæ observationes erant. A. *has observationes erāt.*
116. P. essent vita. A. *esset vita.*
117. P. hæc putabantur. A. *hac putabant.*
118. P. audierant. A. *audierunt.*
119. P. colligere traditiones. A. *eligere traditiones.*
120. P. quærere ἐπιμελείας. A. *querere Epikjas.*
121. P. Scholæ. A. *Scola.*
122. P. vt non vacauerit -- quærere. A. *ut non uacauerit -- querere.*
123. P. questi sunt, se his rixis. A. *questi sunt, se ijs rixis.*
124. P. versari possent. A. *uersari possint.*
125. P. aut iustificari. A. *aut satis facere pro peccatis.*
126. P. Matth. XV. A. *Matth. 5.*

127. P. de re non illicita sed media. A. *de re media esse.*
 128. P. Roma Xiiij. A. *Rom. 14.*
 129. P. Item. Si mortui estis cum Christo, ab elementis mundi. Quare
 tanquam viuentes in mundo decreta facitis. Ne attingas. Ne gustes.
 Ne contrectes. Act. XV. A. *omittit vsque ad Act. 15.*
 130. P. semper enim. A. *semper nam.*
 131. P. Christianos oporteat. A. *Christianis oporteat.*
 132. P. seria & nō simulata. A. *& seria non simulata.*
 133. P. oportet. A. *oporteat.*
 134. P. quæ conducunt ad hoc, vt res ordine geratur in Ecclesia, vt or-
 do lectionum in Missa. A. *ut ordo lectionum in Missa, seruantur, quæ*
conducunt. &c.
 135. P. & præcipuæ ferix. A. *omittit.*
 136. P. dissimilitudinem. A. *dissimulationem.*
 137. P. schismatis. A. *scismatis.*
 138. P. lib. nono. A. *lib. IX.*

De Votis Monachorum.

139. P. Additæ sunt. A. *Addita sunt.*
 140. P. docebant. A. *dicebant.*
 141. P. extant enim. A. *extant nam.*
 142. P. Imo addebant, vitam Monasticam non tantum iusticiam mereri co-
 ram Deo. A. *desunt.*
 143. P. scholæ. A. *scolæ.*
 144. P. de his. A. *de ijs.*
 145. P. recitauimus. A. *recitamus.*
 146. P. sic docent. A. *sicut docent.*
 147. P. qui sine. A. *quia sine.*
 148. P. excepti. A. *excepti.*
 149. P. Igitur non peccat isti, qui obtemperat huic mandato & ordinatio-
 ni Dei. A. *Igitur qui non peccant, obtemperant.*
 150. P. opponi. A. *apponi.*
 151. P. cur mutari. A. *ut mutari.*
 152. P. Rege Arragonum. A. *rege Araginum.*
 153. P. & extant. A. *& deest.*
 154. P. Deinde cur obligationem. A. *cur omittit.*
 155. P. conceptu. A. *cōceptum.*
 156. P. Sed vtrum sequemur, maxima. A. *sed unū sequemur, Maxima.*
 157. P. & hi. A. *& ij.*
 158. P. offunduntur oculis. A. *effunduntur oculis.*

159. P. In his rebus. A. In ijs rebus.
 160. P. vlcisci. A. indulgere cupiditati uindictæ.
 161. P. audiunt enim. A. audiunt nam.
 162. P. De his rebus. A. De iis rebus.
 163. P. Hæc omnia cum sint falsa. A. Hæc omnia sunt falsa.

De Potestate Ecclesiastica.

164. P. incommode cōmiscuerunt. A. incomodi, commiscuerunt.
 165. P. conscientias onerauerunt. A. conscientias enecauerunt.
 166. P. Sicut misit me pater, ita & ego mitto vos. A. Sicut me misit pater, ita mitto & ego uos.
 167. P. retinueritis. A. remisieritis.
 168. P. super vos. A. supra uos.
 169. P. Philip. iij. Nostra politia in cælis est. ij. Corinth. X. Arma. A. Philip. 3. Nostra policia in calis est. 2. Corinth. 10. Arma.
 170. P. Hæc interim alia functio est, quam ministerium Euangelij. A. post hæc verba inserit sequentia: Semper autē docuerunt nostri, ut seditiones prohiberēt, legitimam possessionem bonorum & imperii apud quoscunque uel Episcopos, uel ciuiles Magistratus, non ledere conscientiam, quia legitima diuisio rerum & imperiorum, non est contra Euangelium. Apostoli erant piscatores, Lucas fuit medicus, Paulus erat textor, hæ artes bona conscientia retineri poterant, tametsi res erant aliæ, quam officium docendi: Ita res est alia imperium, alia officium docendi Euangelij. Neque tamen illa imperij possessio ledit conscientias, sicut quilibet pastor potest tenere proprium, alius plus alio. Est enim mandatū Euangelij, ut Ecclesiæ suppeditent honestū uictum pastoribus, sed oportet pastores ita uersari in administratione rerum, ut non omittant officium docendi. Ita oportebat & Episcopos meminisse officij Episcopalis, & nō tantū gubernare imperia, quanq̃ difficile est utriq̃ rei pariter seruire.
 171. P. secundum Euangeliū, seu vt loquuntur, de iure diuino. A. omittit.
 172. P. his quibus. A. ijs quibus.
 173. P. ij. q. Vij. Cap. A. 2. 4. 7. Cap.
 174. P. non habent. A. non habeant.
 175. P. Distin. A. Distin. Per totum.
 176. P. per eam obseruationem. A. per earum obseruationem.
 177. P. & iustitiam. A. omittit.
 178. P. iustitia fidei. A. iustificatione fidei.
 179. P. his operibus. A. ijs operibus.
 180. P. vestigia quædam videmus. A. uestigia uidemus.
 181. P. Mosaicæ. A. Mosaici.
 182. P. cum quidem ipsi. A. omittit: quidem.

183. P. imponendi Ecclesijs. A. imponendi in Ecclesijs.
 184. P. Si mortui. A. Si omittit.
 185. P. Matthei XV. inquit de his. A. Matth. 15. inquit de ijs.
 186. P. Num. A. tñ.
 187. P. tanquam necessariæ. A. tanquam necessario.
 188. P. violant eas. A. uiolant eos.
 189. P. Pentecostes. A. Penthecostes.
 190. P. de ceremonijs novæ legis. A. de ceremonijs, nouæ leges.
 191. P. Hi errores. A. Ii errores.
 192. P. epikeizare. A. epikizare.
 193. P. æquitas deprehendi. A. æquitas cōprehendi.
 194. P. ignorantur. A. ignoratur.
 195. P. consideranda in decreto. A. consyderanda directe.
 196. P. Nunc nō id agit. A. id omittit.
 197. P. vt patiantur. A. Et patiantur.
 198. P. causam schismati præbent. A. schismatis causam Christianis præbent.

Epilogus.

199. P. Hi sunt. A. Ii sunt.
 200. P. iudicari. A. indicari.
 201. P. Ernestus dux Luneburgensis. A. Ernestus à Luneburg.
 202. P. Philippus Landgravius Hessorum. A. Philippus dux Cattorum.

§. XVII.

Multas in obseruationes excurrere, si per arctos libelli academici liceret cancellos, bonam sane earum partem proferre possem, quæ ex lectionibus variantibus antiquissimarum A. C. editionum aut quædam consuetudina ducerent, aut varias illustrarent lectiones, aut denique plerarumque in origines inquirerent. Attamen nihil impedit, quo minus paucis indicem harum potiores obseruationum. Comparatio variantium lectionum tum Germanicarum tum Latinarum, facta cum genuinis lectionibus exemplorum optimæ fidei & quasi authenticorum, primum me admonet, vt excutiatur quaestio:

utrum

utrum Praefatio Latinae editionis Principis, cuius verba §. II. in medium protuli, antiquiorem illam Latinam, an Germanicas, & quam nam harum, de industria depravatam pronuntiet? Sunt quidem Viri, magnae ceteroquin autoritatis, qui querelam Praefationis illius, in aliquam Germanicarum, quas recensui, editionum dictam esse, existimant; verum cum hi solas Germanicas primas editiones ad manus habuerint, Latinam autem nec viderint ipsi, nec ex aliis certi aliquid de hac cognouerint, saltem non commemorauerint, licebit mihi, cum utrasque prae manu habeam, & ipsa harum inspectio contrarium persuadeat, quam modestissime ab illis dissentire; Stat tamen a me celeberr: REINECCIUS, antiquiori affirmans (i) Latinae editioni Witebergensem illam oppositam esse; Meae autem rationes hae sunt: I. Praefatio illa, uti §. XII. iam obseruaui, saepissime soli Confessioni Latinae, nunquam vero, ni me animus fallit, Germanicae praefixa fuit, hinc verba: *haec confessio, Germanicam innuere non possunt.* II. Ex nexu verborum Praefationis liquet, ipsam nullam aliam Confessionem apparenter depravatam dicere, quam quae in hac Principe editione recognita, ut praefatio ait, & emendata, denuo mittebatur, iam vero sola Latina Confessio in Principe hac editione correctæ, & diligenter ex exemplari bonae fidei descripta prodiit, & haec felicitas Germanicae Confessioni non ante contigit, quam liber Concordiae ederetur: Ergo nullum est dubium, quin Latina Confessio sit illa deprauata. III. Vnius tantum auari typographi, qui corruerit Confessionem, Philip-

H

pus

(i) v. Just. Animaduers. in Monitor. Jenens. p. 29.

pus in Praefatione ista mentionem iniicit, cum tamen plures Germanicae editiones, de quibus Philippum, amplissimum, quo utebatur, litterarum commercium non poterat non certiore reddere, plurium sine dubio typographorum prela occupauerint. IV. Variarum lectiones Quinque editionum Germanicarum neque tot, nec si sigillatim spectentur, tantae sunt, quot quantaque Vnius Confessionis Latinae, nec illas apparet de industria esse deprauatas, id autem de variantibus lectionibus Latinae solum & verissime potest affirmari. Numerus videlicet variarum & falsarum lectionum Vnius Latinae antiquioris Confessionis longissime superat variantium lectionum cumulum, qui ex primis Quinque Germanicis colligi potuerat. Ad haec Latina vetus editio integras Pericopas plurium Periodorum omittens turpiter deformat Confessionem, vid. §. XVI. n. 34. ubi quippe omissa est *ἀντίθεσις*, quae Pontificiorum adeo fodicauit animos, ut in eam, quotquot illorum confessionem nostram adorti sunt, & inter quos ANDREAM FABRICIVM (k) hic nominare iuuat, furerent prorsus ac debacharentur. Porro Confessio haec Latina antiquior n. 46. cedro notanda verba praetermisit, verba, quae cor Papismi pungunt quasi ac stimulant, & dogmata vere & mere ethnica, ut Lutheri verbis (l) utar, ex ecclesia proscribunt nostra. Quid? quod prolixum locum falso inserit, vid. n. 170. Contra vero ea Germanicae editiones tantum sibi non sumserunt, ut integram vel omitterent, vel adderent Periodum. Quod ad lectiones de industria depraua-

(k) Harmoniae A. C. p. 244.

(l) in Articul. Smalcald. p. 31 §.

prauatas attinet, non quidem nego, deprehendi quasdam in Germanicis, quibus istiusmodi obeliscus iure praefigi posse videretur, e. g. quod legatur n. 2. *mit Recht*, loco *nicht recht*, n. 5. *und ein Concilium*, loco *um ein Concilium*; n. 14. *Zorn verdienet*, loco *Zorn versünet*; n. 21. *unbilligen Rechten*, loco *vblichen Rechten*; n. 28. *nichts vom Glauben*, loco *nun vom Glauben*; n. 53. *nicht gelehret*, loco *gelehret*: verum has lectiones de industria deprauatas dici non posse, inde constare opinor, quod vel in sensu nihil immutant, e. g. vltima (idem enim est *man kan nicht läugnen, dass sie nicht gelehrt*, ac illud *dass sie gelehrt*; praesertim si subsequencia considerentur verba) vel ex facillima confusione litterarum, quae formae & scriptionis affines erant, ortae sunt, quod de reliquis apparet, vel denique ex antecedentibus & consequentibus, certissime corriguntur, id quod de omnibus affirmari potest: at Latina antiquior editio lectionibus infecta est variis, quae sensum conuellunt, valde & commutant, quas litterarum inter se affinium non sola peperit confusio, quaeque e contextu facile corrigi nequeunt; e. g. n. 31. omittitur verbum *vescentibus*, quo ablato totus Articulus X. in Pontificiorum sententiam commodissime flectitur: Hanc vero deprauationem quin Editores recognitae Confessionis inprimis aegre tulerint, quis dubitabit? Addo, vt alia praeteream, quod in praefatione ad Caesarem infra scripti subdole dicantur *Elector & Princeps* vid. n. 5., cum genuina habeat lectio *Electorem & Principes*; tam manifesta autem deprauationis de industria factae indicia non possunt inueniri in variis lectionibus editionum veterum Germanicarum:

ex his (m) itaque omnibus sequi, & longe verissimum esse duco, *Praefationem illam non de Germanica, sed de hac antiquiore Latina editione, ita excusam esse, dicere, ut appareat, de industria esse depravatam.*

§. XVIII.

Falsarum Lectionum originibus varias classes assignare solent Critici, alias, e. g. ab incuria librariorum, nunc maiori nunc minori, modo confundentium litteras facile confundendas, modo verba inter repetitam eandem vocem interiacentia omittentium &c. alias a Criticorum errore, alias a falsariorum fraudibus &c. deriuantes (n); ad easdem ferme classes falsas lectiones antiquissimarum illarum A. C. editionum commode reduci posse, primum de Latina, deinde quoque de Germanicis, vno alteroue specimine ostendam. Singulare autem hoc accidit confessioni nostrae, ut ante exhibitionem non solum a Melanchthone (o), sed aliis etiam Theologis

(m) Cum his argumentis coniungi potest testimonium, quod Admonitio marginalis (cuius autorem ipsum Lutherum esse celeberr. Reimmannus, in Catalogo Bibliothec. suae Theologic. p. 405. existimat, ego autem Rorarium habeo, vid. §. II. not f) Tom. IV. Operum Lutheri Jenens. Latinor. fol. 193. adscripta, perhibet, quippe quo non Germanica sed Latina Confessio mendose exiisse dicitur.

(n) v. D. Praesidis *Ars Critica* delineata in Tabulis cursus Philos. n. XXIX.

(o) v. epist. Melanchthonis die 22. Maii ad Lutherum scripta, apud CHYTRAEVM, l. c. p. 32. sq. COELESTINVM. hist. Comitior. T. I. p. 44. in *Apologia* quotidie multa mutamus. Locum de votis, quia erat exilior iussu, exemi, supposita alia disputatione eadem de re paulo uberiore. Nunc de potestate clauium etiam disputo. Vellem percurrisses articulos fidei, in quibus si nihil putaueris esse vicij, reliqua utcumque tractabimus. Subinde enim mutandi sunt atque ad occasiones accommodandi. In epistola, quam Melanchthon secuta exhibitionem die ad Camerarium dedit, (v. Lib. IV. ep.

logis Evangelicis, qui Augustae congregati erant (p), cum integer, & quod excurrebat, mensis suppeteret (q), quotidie quasi polita, reficta, & mutata fuerit, nunc magis explicando dogmata fidei, nunc abbreviando, nunc leniendo confessionem; mittebantur quoque eiusdem ἀπόγραφα, antequam vltima eidem imponeretur manus, ad Lutherum, mittebantur sine dubio etiam ad alios, ut consilia pariter ac iudicia de Confessione colligerentur, describeretur, quod dubio caret, a praesentibus in suos usus, negligebantur facile mutationes, quas singulis fere diebus ante exhibitionem Confessio experiebatur, quae tamen in exemplaribus, in quae transcripta erat, & poterant, & debebant notari, ex talibus ἀπογράφοις excudi poterant primae editiones A. C., vnde inter illa & Confessionem, quae politius limata Caesari exhibebatur, conspicuum discrimen non potuit non intercedere. Ast non tantum potuisse haec fieri, sed etiam facta esse, de vtrisque Latina & Germanicis editionibus persuadet mihi accelerata earum impressio, qua factum est, ut durantibus adhuc comitiis exempla Confessionis impressae (vtrum Germanicae, an Latinae? incertum,)

H. 3

Augu-

95. Collect. Peucerian.) haec extant: Ego (in Confessione nostra) mutabam & refingebam pleraque quotidie, plura etiam mutaturus, si nostri συμφοράδμενες permisissent, ac tantum abest, ut lenius iusto scriptum fuisse iudicem, ut verear etiam mirum in modum, ne qui sint offensi libertate nostra.

(p) v. WIGANDVS in histor. A. C. p. 26. edit. Muhlanae, & SCHNEPFIVS, qui ibidem dicitur in publico scripto testari: plures ibi (Augustae) contulisse suas operas ad eam Confessionem scribendam, se quoque aliquotam fuisse partem, nec εἰσύμβολον fuisse, licet unus stylum in plurimis adhibuerit, ut fieri solet.

(q) J. J. MVLLERI Hist. der Protest. p. 518. § 20.

Augustae in conspectum venerint. De Latina interim prima editione A. C. peculiaria quaedam se mihi indicia offerunt. I. Licuit quondam D. Praefidi ex beneuolo indultu Illustris Ebneri, Curatoris Academiae Altorfinae primarii, inspicere ἀπόγραφον Confessionis Latinae, quod, proxima ab exhibitione eiusdem die, Augusta per illustri Senatui Norimbergensi missum, in publico Illius Tabulario afferuatur. Dies, quo ex Augustanis comitiis mittebatur, & liturae in hoc MS. obuiae, docent, ante exhibitionem fuisse descriptum, & in quibusdam ex praescripto mutationum publica factarum autoritate, correctum. In hoc MS. inter alia Epilogus articulorum XXI. haec habet verba: *Tota dissensio est de paucis quibusdam abusibus*; quae in editione Principe ita leguntur: *Dissensio est de quibusdam abusibus*. Iam vero editio Latina antiquissima priorem habet lectionem, & vel haec falsa lectio editionem istam deprauationis studio factae suspectam redderet, nisi MS. Norimbergense hac de re purgaret istam, indicioque esset, in prima delineatione A. C. extitisse voces *tota & paucis*, sine dubio e nimia Philippi lenitate (r) profectas, quas vero Principum & Theologorum, qui animi magnitudine constantiaque praestantiores erant, autoritatis exemplo originali vetu erit inferere. Prolixus ille locus, quem nulla omnium editionum, praeterquam Latina deprauata §. XVI. n. 170. exhibet, cum nihil habeat siue in stilo siue in rebus a reliqua Confessione alienum, nec vlla subsit ratio probabilis, cur ab editore effingeretur,

(r) de qua v. IO. FRIED. MAYERI Diff. de Lenitate Ph. Melanchthonis cum supplementis recusa Gryphisw. a. 1707 in 12. & disp. Iubilaea de A. C. Lenitate S. R. D. HEVMANNI, Praeceptoris mei omni pietate nunquam non venerandi,

retur, lenitatis autem & breuitatis studium, in eius omissionem conspirare potuerint, (hocque nomine non immerito a me inter causas, quae, saltem ex Witebergen-
fium sententia, hanc editionem deprauationis arguerent, §. XVII. fuerit relatus) non sine magna probabilitate existimabitur, in prima delineatione Confessionis extitisse, atque ex ea in hanc transfusus esse editionem. III. Idem ex iisdem rationibus, de illis, quae in nostra vetere editione defunt, e. g. n. 13. 35. 66. 69. &c. in Principe autem leguntur, sentiendum est. Credere autem noli, me iustam rationem nunc deprauationi illi obtendere, quae ex n. 34. & 46. §. antecedenti nigro lapillo notata fuit; siquidem vix fieri potuisse arbitror, vt in delineatione Confessionis bini isti Articuli, cum tanti momenti sint, nullis clausulis damnatoriis muniti fuissent, iisdem licet reliqui, vbi opus fuerit, instruerentur (s). Neque hac ratione omissio, quae in articulo XV. n. 31. facta, deprauationis absolui poterit, quis enim affirmabit, primam Confessionis delineationem ab illo Pontificiorum figmento nondum abhorruisse? Quod vero spectat ad reliquas lectiones falsas, quarundam existimo se-
mentem fecisse, cum figurae litterarum, illo tempore vsitatae, similitudinem, tum neglecta scribendi compendia; sic e. g. n. 19. e genuina lectione *Item facta est Idem* n. 20. e voce *vt*, §. n. 22. e *meritis*, n. 78. ex *notus*, *uetus*. n. 80. ex *seuitia*, *sententia* n. 117. e voce *putabantur*, *putabant*. n. 156. e verbulo *utrum*, *unū*. n. 158. e verbo *offunduntur*, *effunduntur*. In primis veronotandum

(s) Non tamen diffitebor Melanchthonis nimiam lenitatem harum, in quibusdam aliis exemplaribus, omissionis, subinde forsan causam fuisse.

dum censeo, quod plus vice simplici omiſſa fuerint verba, inter vocem eandem bis poſitam, interiaccntia e. g. n. 49. ubi quae inter voces *olim olim* editio Princeps verba habet: *Præterea incipiunt fidei mentionem facere, de qua*, vetus Latina editio omittit; ita & n. 52. in hac Latina deſiderantur, quae in Principe ſic ſe habent: de vocatione Gentium, & alibi. *Sic enim inquit de vocatione Gentium*; eadem quoque ratione n. 142. in vetere Latina deſunt verba, quae inter voces *coram Deo* bis poſitas, in Principe ita leguntur: --*coram Deo. Imo addebant, vitam Monasticam non tantum iuſticiam mereri coram Deo.* Egregie nimirum haec exempla (t) inſeruire videntur Vindiciis dicti claſſici 1. Ioh. V. 7. quippe quod per modicam librariorum negligentiam facilius omitti, quam pia vt vocant fraude, ſceleſta aptius vocanda, inſeri potuerat. E plerisque tandem lectionibus falſis editionis veteris Latinae colligo, ſcriptorem huius ἀπορρύαφας magis negligentia, pro temporum tamen illorum ratione quodammodo excuſanda, quam fraudulentō animo peccauiffe, largamque eſſe mendorum ſegetem, cuius ſemen typothetae non minus quam correctoris iecerit incuria. Ipſa vero editio, cuius pleraequae falſae lectiones, minores puta, in litteris, ſyllabis, & quibusdam vocibus latentes, ex ſolo hoc exemplo, multo autem certius ex editione Principe corrigi poſſunt, eo nomine magni aeſtimanda eſt, quod, ſi loca exceperis, quorum ergo dies ipſi dicitur deprauationis, eam Confessionis depingit faciem, qualem in curis habuit prioribus.

§. XIX.

(t) nouum exemplum ſimilis omiſſionis praebet M. S. Noribergenſe, duas lineas inter voces *clementer & clementer* omittens.

§. XIX.

Germanicarum editionum Veterum lectiones varias, & ab originali exemplo recedentes, duas in classes diuidens, in alteram illas colloco, quae Quinque *ἐκδόσεις* communes sunt, & quarum non paucas esse §. XIII. docuit; in alteram autem, quae Quinque harum editionum alteram ab altera distinguunt. Quae primam constituunt classē lectiones magnae omnino sunt autoritatis, earumque consensus mater nihil nisi conuenientia esse potest, quam in quibusdam varia Confessionis, nondum exhibitae, sed adhuc mutationibus obnoxiae, exempla, ea-que curatissime descripta inter se habuerunt. Cum itaque v. g. omnes nostrae editiones veteres in subscriptionibus nomina Ioh. Friderici Ducis Saxoniae, Francisci Ducis Luneburgici, & Alberti Comitis Mansfeldensis, exhibeant, illa tamen in Originali, quod praelectum Caesari exhibebatur, non extitisse, certissimum est (u), nullus fane dubito, quin nomina ista omnibus fere exemplis Confessionis ante exhibitionem subscripta fuerint; nec abs re erit, statuere coniectura, fuisse ante exhibitionem aliquod Confessionis exemplum arctioris inter Principes & Status Evangelicos confoederationis ergo descriptum, & ab iis etiam subscriptum, qui exemplo, in conspectum totius Imperii publice producendo, subscribere non poterant (x). Est quoque inter has varias lectiones

I

nes

(u) v. Magni Polyhistoris & accuratissimi Historici JO. DAV. KOELERI Diff. Jubil. Altorfina De Subscriptionē A. C. p. 13. sqq. 12. sqq.

(x) Si causam percontaris, ad HOEVM l. c. c. 28. p. 320 eam explicantem. *Hertzog Frantz zu Lüneburg*, inquit, *ist in der Vnterschrift im Augapfel nicht*

nes aliqua, quae ipsum quasi Originale exemplum, quod cum hoc facillimo lapsu ex vero authentico descriptum, & libro Concordiae insertum est, corrigit atque supplet, ille videlicet in Praefatione Confessionis locus, quem §. XIII. n. 6. observavi, ubi quippe vocabulum *Bapst*, bis positum, omissionem verborum intermediorum importavit, quae tamen, quo sensus oriatur plenus, admodum sunt necessaria (y). Haec autem cum ita sint, editio, vel editiones veteres Germanicae accurationis laudem, HOEO (z), CALOVIO (a), CYPRIANO (b), & SALI-

nicht zu befinden, da doch D. Chytraus seiner gedencket: Darmit hat es nun diese Gelegenheit, das zwar Hertzog Iohann Friederich zu Sachsen, des Churfürsten Sohn, und Hertzog Frantz zu Luneburg, sich auch zur Augsburgischen Confession bekennet; Aber das dem Kayser übergebene exemplar haben sie mit ihren händen nicht unterschrieben, sondern nur die fünff Chur- und Fürsten und die zwei städte, welches dahero nachblieben, weil sie nicht regierende Landes - Fürsten gewesen seyn. Da dann in Reichshandlungen und sonst gebräuchlich, das zwischen den nicht regierenden, und denen wirklich regierenden Fürsten ein grosser Vnterscheid in solchen Sachen gehalten wird.

- (y) v. REINECCII Concord. German. Lat. p. 10.
- (z) l. c. p. 243. *Anlangend nun den ersten Druck, der Anno 1530. ausgangen, ist nicht ohne das der selbe ziemlich uncorrect, und undeutlich gewesen, sintemal er nit in hochteütscher und Meisnischer Sprach, sondern in ausländischer Manier die Wort gesetzt: -- Wiewoln in realibus und doctrinalibus selb nichts sonderliches geändert.*
- (a) Critic. S. super A. C. p. 92. sq. *Germanica Confessio prodiit omnium primo sine loci vel typographi mentione, non originali Misnico idiomate, sed in exoticum, transfusa, nec absque mendis, salua tamen ipsa sententia Confessionis.*
- (b) Hist. der Aug. Conf. p. 153. sq. *Ein gutes Exemplar hat derienige bekommen, welcher die Confession, ohne allen Befehl, auch ohne Meldung des Druckers und Obrts, ehe der Reichstag zu ende gewesen, vnter folgenden Titul herausgegeben: Anzeigung &c. Von diesem Druck haben wir mehr als ein Exemplar bey Handen, daraus so viel erscheinet, das es in gantz unlieblicher Mundarth abgefasset, im Hauptwerck aber dem Autographo sehr gleich sey.*

SALIGIO (c), iudicibus, merito sunt consecutae, atque editionibus Germanicis Witebergae a. M. D. XXXI. vel deinceps, vsque ad librum Concordiae excusis longe praeferuntur; quae elogia his editionibus in tantum tribuo, in quantum omnes inter se congruunt; lectionum enim, quae omnibus communes sunt, vix vnica ostendi poterit, quae falsi damnanda sit, praeter illam, qua n. 4. 28. pro 26. legitur & in articulo XVI. per librariorum fortassis incuriam, & veterum scribendi rationem *unbillige Rechte* nominantur, quae *übliche Rechte* dicenda fuissent. Equidem non ignoro, Magnif. PFAFFIVM de Germanica veteri, quae titulo, quem adscripsit, interprete, mihi Prima est, vid. §. V. longe aliam sententiam dixisse (d), tantis enim variationibus tantisque corruptelis eam infectam esse iudicauit, vt eius fides non posset non suspecta haberi; sed parum abest, quin mihi persuadeam, hanc seueram in veterem Germanicam editionem sententiam inde natam fuisse; quod querelam Praefationis editioni Confessionis Principi praemissae de Germanica vetere accepit, de Latina tamen, vt §. XVII. ostendi, intelligendam, quod vna tantum harum Veterum editionum Viro litteratissimo venit in notitiam, & quod taedium, vt videtur, creauit stili inelegantia, obstititque, quo minus illam conferret cum sua e Protocollo Moguntino descripta, & excusa Confessione; cum qua tamen Primam illam veterem editionem, in omnibus fere locis, in quibus a-

I 2

liarum

(c) qui l. c. p. 697. de Germanica Editione Secunda vid. §. VI. ita loquitur. *Ich halte dafür, wenn man eine rechte vngedänderte Edition, so wie sie dem Kayser a. 1530. übergeben worden, sehen und lesen wolle, diese die rechte genuine Edition sey.*

(d) Praef. edit. A. C. praemissae p. 8.

liarum editionum notauit diffensum e.g. pagg. 51. 56. 58. 60. 65. 69. 70. 72. 84. egregie concordare, obseruaui.

§. XX.

De fontibus lectionum variantium secundae Classis sigillatim commonstrandis iam magnopere non laboro, ex iis autem primum concludam, fuisse Confessionis, cui summa manus nondum imposita erat, Quinque inter se diuersa exemplaria (e), quinque his impressa editionibus; deinde Zeidlerianam editionem, quae §. IX. recensetur, ceteris, qua dialectum, comtiores, magisque politam esse, atque in hac non minus quam in rebus ipsis rarius ab Originali exemplo recedere; hinc autem patet, exemplum, quod haec exprimit, paulo ante scriptum fuisse, quam Confessionis vltima lima adderetur (f), exempla autem, quae in reliquis excusa sunt editionibus, paulo antiquiora esse, quippe ab Originali, interea temporis magis mutato, magis discrepantia. Dialectus Heluetica vetus plenior, quae in Prima editione conspi-

(e) SALIGIVS quidem l. c. p. 711. statuit, editionem, quae lingua Saxoniae Inferioris prodiit, & §. VIII. describitur, ex editione, quam §. VI. sistit, conuersam esse, hinc inter binas has editiones non alia foret diuersitas, quam quae inter originale, & eius translationem; verum cum Quartae editionis, quae lingua Inferioris Saxoniae gaudet, in articulo I. verbum *Ariani*, Artic. XVIII. verba: *den Gleubigen vnd Auserwehlten*, & Art. XXVII. *das wir auch in desz sollend eusserlich mit Fleiss gute Wercke thun, vñ vnserz beruffs warten*, omissa sint, malo affirmare, exemplum Confessionis quod huic editioni translatum mandabatur, ab illa Secunda abiisse in diuersum.

(f) ante tamen quam Confessionis summam manum Protomartyres impone-
rent, hoc exemplum descriptum fuisse, lectiones variantes primae clas-
sis e.g. n. 84. *önglich* pro *unglimpflich*, luculenter demonstrant.

conspicitur, Helueticis sine dubio legatis, qui Augustae erant (g), est tribuenda, qui nempe, quam primum fieri poterat, Confessionem delineatam in suum idioma transtulisse (h), typisque excudendam hoc consilio curasse videntur, ut in ipsa Heluetia cum pluribus communicari, deliberarique posset, vtrum huic Confessioni accedere, an peculiarem quandam exhibere mallent, hoc autem Zwinglium & Oecolampadium satius duxisse, fecisseque, (i), tristis docuit experientia. Dialectus, quam quandantenus Helueticam veterem Secunda editio ostendit, Theologis Alsaticis & Suevicis, qui Heluetiae regionum confiniis iuncti erant, maxime autem Tetrapolitanis, adscribenda primum videbatur; lisdem enim, quibus Heluetii, commotos rationibus, & descriptionem, probabile erat, & impressionem maturauisse, licet paulo post in ipsis his Comitibus suam Confessionem, quae Tetrapolitana, quandoque autem, etsi rarius, Augustana (k) dicitur, obtulerint. Sed mihi iam magis arridet coniectura, quam D. Praeses olim fecit (l), hanc nempe editio-

I 3

- (g) v. HOTTINGERI Heluetiche Kirchen-Geschichten. P. III. p. 521.
- (h) Ita Biblia Lutheri, propter dialectum Saxoniam, in usum Germanicorum Heluetiorum, Helueticam in dialectum conuertenda fuisse, refert V. cl. ABR. RVCHAT, libro gallico, Histor. Reformat. Heluetic. Tom. I. p. 297.
- (i) v. HOTTINGER, l. c. p. 521. 522.
- (k) negat quidem MICH. HENR. REINHARDVS in diss. de Hist. Confessionis Tetrapolitan. quae sub praesidio Wernsdorfiano Witebergae a. 1694, primum prodiit, saepius recusa, p. 4. *unquam fuisse appellatam Augustanam*; Verum ad manus mihi est IO. STVRMII scriptum aliquod, sub tit. *Confessio Augustana Argentinenfis*, Neustadii in Palatinatu a. 1581. in 4to. in cuius non modo indice sed singulis ferme paginis Tetrapolitana Confessio appellatur Augustana.
- (l) in Act. Francon. Tom. II. p. 832.

ditionem sermonem Philippi patrium exhibere; confirmabitur haec §. XXI. & vt D. Praeses haec suspicaretur, verbis permotus fuit Germanicis, quae a IOACH. WEST-PHALO in Epistola ad Lucam Lossium fidissime expressa eandem ferme Dialectum habent: *wenn der Kayser inquit Melanchthon, de und jenen gedämpfet hat, so mag ers wol wyssen, dass er gen Himmel nicht stygen würde.* (m) Tertiae editionis Dialectus cum modo Primae modo Secundae respondeat, veni in opinionem descriptam esse ex istius modi exemplo, in quo Heluetica vetus frequentior Alsatica, vel qua Melanchthon utebatur, fuerit, ab homine tamen Saxonico, qui, quod nimis Helueticum sonaret, ad suam linguam videtur composuisse. In Dialectum Inferioris Saxoniae, quae transfusa fuit, Quartam editionem, e priori aliqua delineatione desumptam esse, vel ex hac causa probabile est, quod aliquo temporis interuallo opus fuerat, vt Confessio hanc in linguam conuerteretur, & in ciuitatem aliquam Saxoniae Inferioris, typis ibidem exscribenda transmitteretur. Verum magis adhuc specialia in lectionibus variantibus indicia deprehendi, quae materiam suppeditant coniiciendi de temporis ordine, quo exempla, exhibitione priora, his in quinque editionibus expressa, adeoque impressiones ipsae,

(m) Pauca extant Scripta a Philippo idiomate Germanico consignata, sunt tamen in den Unschuldigen Nachrichten, e. g. a. 1706. p. 238. sqq. a. 1713. p. 228. sq. a. 1720. p. 100. sqq. quaedam ipsius Epistolae Germanicae, quarum aliquae circa a. 1530. scriptae, & quamuis dialectum fere Misnicam referant, coniecturae tamen D. Praesidis non aduersantur, potuit enim litterarum illarum stilum viris, ad quos scripsit, Saxonibus, Confessionis autem stilum, incolis superioris Germaniae suisque ciuibus, accommodasse, vel si mauis, in Confessione, consuetudini suae ab infantia adscitae, indulgisse.

psae, (in quas eundem conuenire ordinem, quodammodo verisimile est) videntur sese excepisse. Pro certo probatoque ponam, Confessionem a Melanchthone aliisque Theologis sub Principum Statuumque Evangelicorum auspiciis inde a prima delineatione indies mutatam correctamque fuisse, hoc praesertim fine, vt, quantum salua veritate Euangelica fieri posset, quam lenissima & breuissima fieret Confessio, hinc autem colligo, editionem, quae plus lenitatis habet, recentior esse, vel in sola ambiguitate, duriori; iam autem in Epilogo totius Confessionis illa editio, quam Primam huc vsque nominaui, loco verborum exempli authenticici: *Es hatten auch die Pfarrer vnentlich gezenck mit den Mönichen*: haec habet: *Es hattend auch die Pfarrherren vnendtliche gezenck, mit denen münichschelmen*: & eadem editio in Artic. XXVIII. §. *Item die, so menschliche satzung &c.* verba Pauli 2. Cor. X. 8. ita exprimit; *Dass den schelmen der gewalt zu besseren, vñ nit zu verderben gegeben sey*: Editio Secunda in Epilogo habet *Münch schelmen*, sed in Artic. XXVIII. recitans verba Paulina, vocem istam omittit, hisque verbis utitur: *Dass yhm der gewalt zu besseren*. Quinta denique in vtroque loco illam omittit; Ergo tres editiones istas recte disposui secundum temporis rationem, ex criterio maioris minorisue lenitatis; Etsi enim vocabulum *Schelm* cum in Prima editione ipsis Apostolis imponeretur, certissime bonum significatum cepit, & proinde nil nisi ablegatos, seruos, ministros, denotauit (n), auctori-

(n) IO. quidem SCHILTERVS in Glossario Teutonico p. 719, & celeberr. I.G. WACHTERVS Glossarii German. p. 1397. aliq; contumeliosam huic voci tribuunt significationem, ast bonum, vt aiunt, significatum olim in vñ

toribus tamen editionis Secundae haec vox, vt apparet, saltem ambigua videbatur, unde istam, ab Apostolis remotam, Monachis reliquerunt; Quintam vero editionem accurantes animaduertisse videntur, vocem hanc in quibusdam Germaniae prouinciis prorsus ignominiae esse, quapropter utrobique eandem delere, sine dubio maluerunt. Tertia vero & Quarta editio cum vocabulum *Schelm* utrobique retinuerint, medium saltem inter Primam & Secundam locum requirere videntur; sed cum rationes, propter quas in Prima & fortassis etiam Secunda describendis imprimendisque celeritas adhibenda erat, in Tertiam & Quartam non conueniant, cum Tertia peregrinam dialectum ab vna harum traxerit, cum quod ad Quartam, Saxonia Inferior & Augusta inter se distent longiori interuallo, quam haec & Heluetia, Quatuorque ciuitates, & proinde Confessio in Saxoniam Inferiorem missa ibidemque translata aequae celeriter imprimi non potuerit, cum denique Quarta haec in quibusdam lectionibus variis e. g. n. 3. n. 31. n. 49. Prima & Secunda sit correctior: Tertia & Quarta locum iustissimum obtinuerunt.

§. XXI.

usu fuisse, eo videtur probabile, quod ipsum nobilium quorundam nomen est, sic e. g. In dem erneuerten vermehrten Wappen-Buch P. I. f. 122. commemorantur: *die Schelmen von Bergen*. Comprobant meam sententiam IO. LIMNAEI verba, quae hac de causa, ex eius Add. ad L. VI. Iuris publ. c. 1. n. 18. huc transcribam: *Nefandum nobis vocabulum Schelm est, non autem semper infame fuisse inde patet, quod Schelm von Bergen ad torneamentum vicesimum sextum admissus: Thurnier Buch f. 174. & aliquando ciuitas Spirensis vnter andern Soldnern vnd Dienern angenomen habe Henrich Schelm von Gundelsheimb; Lehmanns Speyerische Chronik, p. 899.*

§. XXI.

Nihil non attinet disputare adhuc de *Locis*, in quibus Septem hae A. C. editiones a. M.D.XXX. typis publicatae fuerunt; *Primam* in Heluetia excusam esse statuo; cum enim Heluetici Legati ea, vt videtur, mente Confessionem in suum transfunderent idioma, vt a pluribus suorum ciuium legi posset, iam autem Confessio multo citius per typos, quam scriptionem, cum pluribus potuit communicari, & pro temporis conditione, maturato fuit opus, nullus igitur dubito, quin Legati Confessionis impressionem ciuibus suis suaserint, eiusque Prima editio in Heluetia prodierit. Iisdem rationibus parum abest quin probabile fiat, *Secundam* editionem in vna quatuor ciuitatum, Argentinam, puto, Constantiam, Memmingam, & Lindauium, typis in lucem emissam fuisse, atque B. SALIGIVS (o) Heluetica persuasus dialecto, iam ante me, cui propter semi-Helueticam probabilius id videbatur, eandem venit in cogitationem, sed magis probabilis, quam paulo post inducam, visa fuit causa, cur hanc editionem alio loco editam existimarem. *Tertiae* impressionis locum coniectura adsequar, necesse est, simul ac *Quartae* diuinatus fuerit, nam non solum in binis his editionibus vbique ferme idem typi, & eadem charta, sed in titulo etiam idem Imperatoris insigne conspiciuntur; verisimillimum itaque est, in vno loco, & ab eodem Typographo vtramque impressam esse; Cum autem Bugenhagius *Quartae* editionis curam, vt §. VII. coniectaui, gessit, illumque temporis, quo Confessio exhibebatur, tractum

K

ctum

Etum in Saxonia egit Inferiori (p), & haud longe post Lu-
becam (q) intraret, ac ibidem a. M. D. XXX. plura scri-
pta, dialecto Saxoniae Inferioris composita, prelo subiice-
ret (r), vero ad modum est simile, hanc Quartam editio-
nem Lubecae esse editam; eadem autem in ciuitate, vt
mea fert opinio, *Tertia* quoque impressa est; saltem quod
in Saxonia Inferiori excusa fuerit, ex variis vocibus
probabilissime colligitur, quas haec editio, ab Inferioris
Saxoniae dialecto adscitas Helueticae immiscuit, quasque
Singulare huius editionis §. VII. vocauit; e. g. in Praef. ad
Caesarem: *protesteren*, Artic. I. *kätzerien*. Artic. VI.
sprickt Epilog. *orsachen*. Artic. XVIII. *Minsch*. Artic.
XXIV. *sal*. Artic. XXV. *unde*. Artic. XXVII. *erstlick*. Ar-
tic. XXVIII. *feible*, *gheit*. Existimo enim, aut homini, qui
hanc editionem pro impressione descripsit, aut ipsi typo-
thetae aliquam sui idiomatis vocem, huic quippe magis
adsueto, subinde obrepisse, quam vel ex praecipitantia ipsi
editioni intexuit. Ceterum de *Quarta* editione adhuc ob-
feruo, hanc B. SALIGIVM Magdeburgi per Woltherum
esse exscriptam, hac ex ratione, tradidisse(s), quod eodem,
quo

(p) v. SPALATINI Diar. inter Opp. Lutheri Tom. IX. Witebergens.
p. 415.

(q) *Bugenhagium d. 28. Octobr. Lubecam salutasse*, perhibet GOETZIVS in
Orat. de Bugenhagii meritis in Eccles. & Schol. Lubecensem. p. 13. Pos-
sent quidem haec in dubitationem adduci ex ipsis Bugenhagii verbis, in
Praefatione ad Summar. V. T. *Doyck tho Lubeck was ym yare Christi 1531.*
unde 32. annus ibi enim trigessimus non commemoratur, ast si contextum
penitius consideraueris, senties mecum, abs re fuisse, huius anni iniicere
mentionem.

(r) e. g. libellum *wedder de Kelck Deue*, quem LAEMMELIVS in historia Bu-
genhagiana p. 94. linguae Saxoniae superioris mandatum recensens, ad
annum 1532., sine dubio erronee, retulit.

(s) l. c. p. 711.

quo haec, in Augusta Bibliotheca Guelferbytana, compacta est, volumine alii libelli comprehendantur, qui eadem dialecto, iisdem typis, hoc circiter tempore Magdeburgi prodierunt; verum cum idem volumen inspiciendi, nactus fuerim copiam, nonnihil differentiae inter typos Confessionis & Magdeburgicos, bene obseruavi (t). *Quinta* editio vbinam impressa fuerit, nihil attinet disquirere, cum Zeidlerro teste, fide, vt videtur, dignissimo, Witebergae nomen, vt locum referat impresfionis; nec de *Septima* siue *Latina Secunda* multis vt disputemus, opus est, siquidem Witebergae stanno Rhauiano excusam esse, ipse titulus & finis expresse testantur. Verum cum de loco impresfionis *Sextae*, siue *Latinae Primae* ne speciosas quidem coniecturas habeam, in leuissimis recensendis nolo chartam consumere, persequar potius breuissimis, quod ad instituti magis congruit rationem. SAM. quippe STRIMESIVS in Hexade Annotationum, ineundae vnioni Euangelicorum inferuiente, p. 14. tradit (u), Vratislaviae a. 1530. apud Adamum Dyonem Confessionem Germanice in 4to editam esse; quod vt probaret, & CHY-
K 2 THRAEI

(t) adhuc prae manu habeo *De bekentenisse, D. Martini Luthers op den jegenwardigē angesteldē Rykesdage tho Augsburg. In XVII Artikel Voruatet.* M. D. XXX. 2. pl. in 4. form. minor. cuius in fine legitur: *Gedrūcket tho Magdeborch Doreh Hans Wolther.* Ast hic libellus, qui prima Confessionis materia est, longe alios quam Confessionis Quarta editio typos habet, quamuis eodem anno & per Woltherum Magdeburgi sit excusus.

(u) Verba eius haec sunt; *Priuato ausu eodem anno (quo exhibebatur Confessio) Vratislaviae vernacula lingua in 4to, typis Adami Dyonis prodiit, de qua Chytraeus Hist. Aug. Conf. p. 47. pronunciat, ad originalem Confessionem in Moguntino seruata Archiuo, fuisse formatam, quamque idem Chytraeus ipsemet haud raro sequitur, vid. Auctor der Ausführlichen Behauptung p. 6. in fine.*

THRAEI Historiam A.C., sed per manifestum (x) errorem labens, & Autorem der Ausführlichen Behauptung allegavit. Ex eodem Autore idem fere, nisi quod, Confessionis formam mutans, e Germanica editione faciat Latinam Vratislaviensem, conscribillantem deprehendi DAN. SCHLEPERVM, Theologum obscuri nominis Reformatum, Polonum vel Borussum, in epistolam, ad Christianum Pauli Concionatorem Gedanensem Reformatum de primis A.C. editionibus, d. 18. Octobr. a. 1668. per-scriptam; Extat haec in der Fortgesetzten Sammlung von alten vnd neuen Theologischen Sachen a. 1738 p. 147. sqq. & manifesto documento est, hunc hominem Calvinianum non minori in ecclesiam nostram flagrasse odio, quam A.C. editionum, quarum tamen disquisitionem vehementi moliebatur conamine, ignorantia laboravit. Verum vt constaret, quibus vel testimoniis vel coniecturis Autor der Ausführlichen Behauptung (y) asserat, Confessionem

(x) scribit enim Strimesius, *Chytraeum pronunciare de editione Dyoniana, ad originalem Confessionem in Moguntino seruata in Archivio fuisse formatam.* Sed nec hoc potuit, nec pronunciauit Chytraeus; non potuit, quia editio Vratislaviensis, quae *privato ausu* anno 1530. concinnabatur, ad originalem Confessionem in tabulario Moguntino *servatam* formari nequuit; non pronunciauit, nihil enim hac de re in Chytraeo reperiri, & CI HANNIVS testatur l. c. p. 53. & D. Praeses ac ego, excussis sedulo pluribus Chytraei editionibus, compertum habemus & exploratum. Praeterea locus ipse der Ausführlichen Behauptung not. (a) producendus, eiusque cum Chytraeo collatio, luculentissime docent, Chytraeum de suo, quod Historiae A.C. inseruit, exemplo, non de aliqua editione, minime omnium de Vratislaviensi agere.

(y) Huius libelli integer titulus est, *Ausführliche Behauptung der verbesserten Augspurg. Confess. und etlicher darzu gehöriger Materien.* Autorem esse CHRISTIAN. BECMANNVM, Professorem Theologiae, & Superintendentem Seruestantum, cui alias sub MASSONII nomine latere placuit, scriptum-

fionem Germanicam Vratislauiae apud Dyonem excusam esse D. Praeses huncce libellum primum in vicinia, sed frustra, conquistum, tandem Francofurti ad Viadrum inuenit, cuius quippe in Bibliotheca Academica esse, saltem fuisse, catalogus docuerat, a BECMANNO filio publicatus. Palam enim & honorificentissime laudanda est insignis humanitas Viri Summe Reuerendi CHRISTIANI DEUTSCHII, Inspectoris, & Professoris Theologiae Lutheranae extraordinarii bene merentissimi, quippe qui pro amicitia, quae cum ipso, iam in Academiis instituta, peruetus & iucunda D. Praefidi est, per litteras rogatus, integrum locum Becmannianum propria manu accurate descriptum, beneuole communicauit; retulitque ex Appendice, primam editionem der Ausführlichen Behauptung a. 1622. (z) appendicem eiusdem a. 1624; ex titulo autem, hanc secundam editionem a. 1625. sine nomine loci & auctoris, typis in publicum prodiisse. Locus iste, quem quantus quantus est, nota (a) exhibet,

K 3

hoc

scriptumque hoc a. 1621. & 1625. in 4. ἀνωρύμως & sine loco prodiisse, obseruauit Mastrichtius in PLACCII Theatro Anonym. n. 1703. μ. & Pseudon. n. 1699.

(z) errauit itaque, ut videtur, Mastrichtius annum 1621. memorans.

(a) verba Becmanni haec sunt l. c. p. 6. *Ich für meine Person habe nicht wenig Fleiß darauf gewendet, daß ich eines der ersten, und ältesten Exemplarien haben möchte, habe aber kein älteres als ein Deutsches in quarto zu Breslau (wie ich aus der Gleichheit der littern und gantzem Format der darbey gedruckten 17. Artickel Lutheri, bey welchen der Ort Breslau, samt des Druckers Nahmen Adam Dyon, auch die Jahrzahl ao. 1530. specificiret, muthmasse,) erhalten können. Dasselbe aber stimmt mit dem in 4to anno 1531. zu Wittenberg durch Georgen Rhau deutsch gedrucket (welches doch ingemein von denen, so von der vralten Edition so viel worte zu machen pflegen, für das älteste gehalten wird, ungezweifelt der Ursachen halben, weil es die Stände haben*

hoc argumento editionem A. C. veterem Germanicam, Vratislaviae & Adamo Dyoni asserit, quod Articuli XVII. Lutheri Vratislaviae apud Dyonem a. 1530. in 4. impressi, eosdem typos, & eandem habent faciem exter-
nam. Et vixit fane hoc temporis Vratislaviae typogra-
phus, cui nomen erat Adamus Dyon, a Noriberga ori-
undus, qui (vt ex CHRISTIAN. RVNGII, Gymnasii
M. Magdal. Vratisl. Prorektoris & Professoris, Actione
Oratoria, qua Typographiae incunabula, memoriae se-
culari quasi praelufurus a. 1737. exhibuit, (b) p. 86. sqq.
comperi,) iam a. 1512. Noribergae Vratislaviensium
in vsum typis imprefferat libellum Germanicum de amo-
re Dei; Vratislaviae autem a. 1518. Consilium Germ. de
exer-

*haben drucken lassen) nicht von Wort zu Wort überein. Wie denn auch des
Herren Chytraci edition hin und her in Worten abweicht, von jetzgedachtem
Wittenbergischen Exemplar an. 1531. gedruckt, und zu dem Breslauischen
von anno 1530. sich lencket, davon Er D. Chytraeus p. 47. Hist. Aug. Conf.
setzet, dass es aus dem Original in des Ertzbischofs zu Mayntz Reichs-Can-
tzeley abgeschrieben und collationiret sey. Vnd könnte mir zwar hierauf aus der
praefation des lateinischen Exemplars zu Wittenberg a. 1531. gedruckt, ge-
antwortet werden, dass vielleicht die Breslauische edition dieselbe sey, worüber
sich die Stände beschwerten, dass ipsis ignorantibus ab auaro aliquo typographo
die Confession publiciret, und dieselbe apparenter de industria deprauiret sey.
Duplex autem his in verbis error est, quod editioni A. C. Germanicae Wi-
tebergenfi a. 1531. in 4. publicam Statuum Evangelicorum auctoritatem
tribuit, v. §. XII., & quod Praefationem editionis Latinae Principis, de
prima quadam deprauata editione querentem, de hac forte Vratislaviens-
fi, adeoque Germanica, statuit, intelligi posse. v. §. XVII. Ex eo vero
quod Becmannus magna cum diligentia quaesitis editionibus primis non
nisi vnam offendit, concludi potest, magnae iam raritatis fuisse sub ini-
tium Seculi XVII., multo rarius autem esse nunc, iam Seculo XVIII. ad
dimidium ferme prouecto, Septem distinctas anni 1530. editiones vn-
quam videre, nedum possidere.*

(b) Inserta est haec Actio Oratoria dem Breslauischen Jubel-Gedächtnis der
vor 300. Jahren erfundenen Buchdrucker-Kunst. Breslau 1740. in 4.

exercitū aduersus Turcam, a. 1524. das Tauffbuch deutsch Breslisch, a. 1525. Historiam Henrici Zutphanienfis in Dithmarsia combusti, & Epistolam Ioh. Bugenhagii de Sacramento, a. 1529. Io. Metzleri Grammaticam Graecam, a. 1531. Ciuitatis Vratislauenfis Statuta Pistorum, aliaque, typis diuulgauit. Quum igitur tam certum sit, quam quod certissimum, Adamum Dyonem iam ante annum 1530. Vratislaviae libros impresfisse Euangelicos, & adhuc a. 1531. artem Typographicam hac amplissima in vrbe exercuisse, cum AMBROS. MOIBANVS, qui Euangelium iam tum Vratislaviae docuerat, & propter coniunctissimam, quae inter ipsum & Lutherum (c), ac Melanchthonem (d), & in primis Bugenhagium (e), intercesfit amicitiam, mox sine dubio exemplum Confessionis adeptus fuit, cura & gratia sua, vt haec editio exscriberetur, prouidere potuerit, cum typi litterarum & tota exterior facies, si cum articulis XVII. a Dyone Vratislaviae a. 1530. excusis conferantur, eundem Typographum indicent, concedo lubentissime in Becmanni sententiam, Vratislaviae per Adamum Dyonem aliquam primarum editionum A. C. Germanice impressam esse. Si vero

(c) quo Praeceptore, dum in Academia Witebergensi commorabatur, vsus fuit, & qui honoris ergo praefationes Moibani scriptis praemisit. v. Tom. IV. Operum Luth. Jen.

(d) testibus epistolis ad Moibanum Lib. III. n. 135 -- 140. & in collect. Lugd. Bataua. p. 352. sq.

(e) documentum huius rei inter alia id habeo, quod Bugenhagius scriptum aliquod Moibani a se reuifum publicauit. Titulus scripti in celeb. HARDTII T. I. Authogr. Luth. p. 273. talis est. Unterrichte der Eveldeder, deme döden schal, mit etlicken Spröcken van dem Louen, vth dem olden vnde nien Testamente, dorch D. Ambrosium Maiobanum, Prediger tho Breslau, aversehen dorch Joh. Bugenhagen Pamern, Magdeb. 1530. in 8.

vero ex me quaeratur, quam inter duas editiones in 4to pro hac habeam? Repetens quod ante iam posui, Primam respondeo editionem, quae veteri Heluetica dialecto per totam utitur Confessionem, atque in Helueticorum usus publicata videtur, non nisi in Heluetia impressam, iudicari posse, sola igitur cum Secunda supersit editio, non difficilem esse coniecturam, hanc Dyonem Vratislaviae impressisse. Quod autem si verum censendum est, magis fit probabile, dialectum huius editionis Melanchthonis nativam fuisse atque familiarem. Et haec sunt, quae de Septem distinctis editionibus Augustanae Confessionis a. M. D. XXX. impressis, propitiante Numinis gratia, & decreui & habui dicere; Equidem, cum mea aetas hisce rebus rite persequendis nondum matura est, scribentium gregi me non immiscuissem, nisi Magnifici D. Praefidis, Patroni aeternum colendi, Praeceptoris de me immortaliter meriti summam auctoritas mihi, nescio quam, inspirasset alacritatem, inspectantibus Eruditis virium mearum periculum faciendi; Quapropter, si quid peccaui, peccato autem quid facilius? optimus quisque hoc dabit iuventuti meae, hancque excusabit illud: In magnis, rebus addo, Ecclesiae utilibus, iuvenem voluisse, sat est.

S. D. G.

Sphalmata Typographica.

p. 3. l. 2. leg. Septenarium, lin. 13. leg. §. XI. lin. vlt. leg. §. XIV.

p. 13. lin. 2. leg. licuit.

p. 24. lin. 1. leg. huius.

Feuerlein, Jakob Wilhelm,

Ex theologia symbolica diss. hist. crit. de confessione Augustana
Germanice et Latine eodem quo exhibita fuit, anno MDXXX, septies impressa

Gottinga 1741

4 Diss. 558#Beibd.2

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10657355-6

VD18 14952904-001